KÜRESEL MALİ KRİZ:
TARIMDA RİSKLER ve FIRSATLAR

Doç.Dr. İlkay DELLAL
Dr. Gülşen KESKİN

Kasım 2008
Ankara

Yayın No: 170

ISBN 978-975-407-264-8

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı kampusü 1 nolu giriş Eskişehir yolu 9.km

06530, Lodumlu, Ankara

Tel:90.312.2875833 Fax: 90.312.2875458

e-mail:aeri@aeri.org.tr

WEB:http://www.aeri.org.tr

Copyright © - Tüm hakları saklıdır - Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KÜRESEL MALİ KRİZ: TARIM SEKTÖRÜNDE RİSKLER ve FIRSATLAR

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER 1
ŞEKİLLER LİSTESİ 3
ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR 5
1. KÜRESEL MALİ KRİZ ? 7
2. EKONOMİK GELİŞMELER 11
Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'da Büyüme 11
Tarımda Büyüme 13
Dış Ticaret 13
Kendi Kendine Yeterlilik 15
3. SEKTÖREL GELİŞMELER 20
Tahıllar 28
Yağlı Tohumlar 34
Şeker 39
Hayvancılık 44
Pamuk 55
4. GENEL DEĞERLENDİRME 60
Kaynaklar 65

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Dünyada Büyüme Oranları (%) 11
Şekil 2. Bazı Ülkelerde Büyüme Oranları (%)..... 12
Şekil 3. Türkiye'de Büyüme Oranları (%) 12
Şekil 4. Türkiye'de Tarımda Büyüme Oranları (%) 13
Şekil 5. Türkiye'de Dış Ticaret (milyon $) 14
Şekil 6. Türkiye'de Tarımda Dış Ticaret (milyon $)..... 14
Şekil 7.Bazı Tarımsal Ürünlerde Kendine Yeterlilik Oranı……..13
Şekil 8. Dünya ve Türkiye'de Kalori Tüketimi..... 17
Şekil 9. Dünyada ve Türkiye'de Protein Tüketimi..... 17
Şekil 10. Süt……..…..……...16
Şekil 11. Kırmızı Et……....……....16
Şekil 12.Yumurta…….…....17
Şekil 13. Kanatlı Eti……....…....17
Şekil 14. Dünya Ham Petrol ve Tarım Ürünleri Fiyatlarının Seyri..... 21
Şekil 15. Gıda Fiyatları Artış Nedenleri..... 22
Şekil 16. Gıda Ürünlerinde Fiyat Artışı……..……20
Şekil 17. Tahıl Grubunda Fiyat Artışı (%)……...……...……..21
Şekil 18. Süt ve Et Ürünlerinde Fiyat Artışı (%)……..……..……..22
Şekil 19. Traktör Piyasasında Gelişmeler (%) 25
Şekil 20. Bazı Ürünlerde Arz ve Talep Esnekliği……...25
Şekil 21. Dünya Tahıl Dengesinde 2008/2009 Değişim Öngörüsü (%) 28
Şekil 22. Buğday Fiyatları ($/ton)..... 29
Şekil 23. Mısır Fiyatları ($/ton)..... 30
Şekil 24. Çeltik Fiyatları ($/ton) 31
Şekil 25. Türkiye'de Hububat Fiyatlarında Değişim (2003 yılı sabit fiyatları)..... 32
Şekil 26. 1 Kg Ürün ile Alınabilecek Gübre Miktarı (kg)..... 32
Şekil 27. 1 Kg Ürün ile Alınabilecek Mazot Miktarı (lt) 32
Şekil 28. Kişi Başına Buğday Tüketimi (kg/yıl) 33
Şekil 29 . Kişi Başına Pirinç Tüketimi (kg/yıl)..... 33
Şekil 30. Türkiye'nin Bitkisel Yağ Üretim ve Tüketimi (2007/2008)..... 35
Şekil 31. Ayçiçeği Fiyatı ($/ton) 36
Şekil 32. Ayçiçeği Yağı Fiyatları ($/ton) 36
Şekil 33. Üretici Fiyatlarının Değişimi (2003 baz yılı reel fiyatlar) 37
Şekil 34 . Ürün Mazot Paritesi 38
Şekil 35. Dünya Ham ve Beyaz Şeker Fiyatı 40
Şekil 36. Biyoetanol Üretimi (1000 lt)..... 41
Şekil 37. 1 Ton Şeker Pancarı ile Alınabilecek Gübre Miktarı……...……...……39
Şekil 38. Şeker ve Mazot Fiyatlarında Aylık Değişim (2003=100)..... 42
Şekil 39. Kişi Başına Tüketim Miktarları (kg)..... 43
Şekil 40. Süt Fiyatlarındaki Değişim 44
Şekil 41. Süt Fiyatlarındaki Değişim (2003=100) 45
Şekil 42. Yumurta Fiyatlarındaki Değişim (2003=100)..... 45
Şekil 43. Girdi Fiyatlarındaki Değişim (2003=100) 46
Şekil 44 . 1 Kg Ürün İle Alınabilecek Girdi Miktarı (lt,kg)..... 47
Şekil 45. Kişi Başına Süt Tüketimi (kg/yıl) 47
Şekil 46. Türkiye Kanatlı Eti ve Yumurta Üretiminde Uzun Dönem Ortalamasından Sapmalar (1991-2007;ton)..... 49
Şekil 47. Yumurta Fiyatları ($/Ton)..... 50

Şekil 48. Kanatlı Eti Fiyatları ($/ton) 50
Şekil 49. Kişi Başına Kanatlı Eti Tüketimi (kg/yıl) 51
Şekil 50. Kişi Başına Yumurta Tüketimi (kg/yıl) 51
Şekil 51. Türkiye Pamuk Üretim ve Talebinde Uzun Yıllar Ortalamasından Sapmalar (ton). 55
Şekil 52 . Kütlü Pamuk Fiyatları ($/ton) 56
Şekil 53. Türkiye'de Mazot ve Kütlü Pamuk Fiyatları (2003= 100;1000 TL) 57
Şekil 54. Pamuk Sanayi Üretimi 59

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

Bu çalışmada, dünya piyasalarını tehdit eden mali krizin, ülkemiz tarım sektörü açısından önemi incelenmiştir. Çalışmada materyal olarak ulusal ve uluslararası kuruluşların raporlarından, konu ile ilgili yapılmış araştırma ve derlemelerden, Dünya Bankası, IMF, OECD, FAO, TUİK verilerinden faydalanılmıştır. Sektörel gelişmeler bölümünde yer alan ürünlerde küresel krizin tarımda faaliyet gösteren reel sektöre yansımasını değerlendirmek amacıyla sektör temsilcileri ile bizzat araştırmacılar tarafından yüzyüze görüşmeler yapılmıştır. Çalışma kapsamı içinde yer alan ürün gruplarında faaliyet gösteren Birlik, Dernek gibi üst örgütlerin tümüne görüşme talebimiz iletilmiştir. Görüşme talebimizi kabul eden, Yem Sanayicileri Birliği Başanı Sayın M.Ülkü Karakuş, Genel Sekreteri Sayın Dr.İ.Hakkı Erdoğdu, Beyaz Et Sanaycileri ve Damızlıkçılar Birliği (BESD-BİR) Genel Sekreteri Sayın Yüce Canoler ve yardımcısı Sayın Aslı İlgen, Yumurta Üreticileri Merkez Birliği Başkanı Sayın Derya Pala ve Genel Sekreteri Sayın Dr.Hüseyin Sungur, Bitkisel Yağ Sanayicileri Derneği Genel Sekreteri Sayın Hüseyin Büyükşahin, Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği Genel Sekreteri Sayın Fehmi Aksoy ve uzman Sayın Çağla Yüksel KAYA, Türk Traktör Genel Müdür Yardımcısı Sayın İrfan Özdemir, Türkiye Tohumculuk Endüstrisi Derneği'nden Sayın Dr.Mehmet Uyanık başta olmak üzere katkı, görüş ve önerilerini sunan tüm ilgililere ve Enstitümüzdeki çalışma arkadaşlarımıza teşekkür ederiz. Güncel konularda çalışma fırsatı veren, teşvik eden ve desteklerini esirgemeyen Bakanlığımız Üstdüzey yöneticilerine teşekkürü borç biliriz. Çalışmamızın ülkemize faydalı olmasını dileriz.

06 Kasım 2008, Ankara
Doç.Dr. İlkay DELLAL
Dr.Gülşen KESKİN

1. KÜRESEL MALİ KRİZ ?

Dünya ekonomisi 2007 ve 2008 yıllarında büyük değişimlere sahne olmuştur. *"Gıda krizi"* olarak adlandırılan 2007 yılında başlayan ve 2008 yılı yaz aylarına kadar devam eden gıda fiyatlarındaki aşırı artış dönemi, 2008 sonbaharında yerini *"Küresel Mali Kriz"* e bırakmıştır. Küresel Mali Kriz, 1930'lardan bu yana mali piyasalardaki en tehlikeli şoklardan biri olarak tanımlanmaktadır.

Ağustos 2007'de ABD Morgage piyasasındaki gelişmelerle başlayan mali kriz, Eylül 2008'de Küresel Mali Piyasaları ve kurumları etkilemiştir (1). Yakın gelecekte ise dünya ekonomisinin önemli derecede zayıflayacağı ve durgunluk dönemine gireceği tahmin edilmektedir (2). Krizin büyüklüğü ve süresi hala belirsizdir, ancak Eylül 2008-Kasım 2008 dönemindeki 2 aylık süreçte dahi ülkelere maliyeti büyük olmuştur. Öyleki Amerika, Avrupa, Asya, hatta ada ülkelerinde çok sayıda banka ve şirket kapanmış, işsizlik artmış, durgunluk başlamış ve hükümetler krizin etkisini azaltacak büyük miktarda yardım paketlerini onaylamışlardır. Krizin Kasım 2008 dönemine kadar seçilmiş ülkelerdeki bazı etkileri ve aldıkları önlemler şu şekilde gözlenmiştir (3, 4):

- Kriz, Amerika Birleşik Devletleri'nde birçok bankanın kapanmasına neden olmuştur. Krizin başlangıcı olarak kabul edilen Ağustos 2007 tarihinden bu yana ABD'de batan banka sayısı 14'e ulaşmıştır. Sadece 2008 yılında 11 banka iflasını açıklamıştır.
- Para birimi olarak Euro kullanan 15 ülkeyi kapsayan Euro Bölgesinde ekonomi, ikinci ve üçüncü çeyrekte yüzde 0,2 oranında küçülmüştür. Teknik olarak arka arkaya iki çeyrekte küçülme resesyon(durgunluk) olarak nitelenmektedir.
- İngiltere'de Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2008 yılı üçüncü çeyrekte 16 yıldır ilk defa gerilemiştir.

- Avrupa'nın en büyük, ABD ve Japonya'nın ardından dünyanın üçüncü ekonomisi olan Almanya'nın, resesyona girdiği açıklanmıştır.
- Euro bölgesinin dördüncü büyük ekonomisi olan İspanya'da 1993'ten bu yana ilk kez 2008 yılı üçüncü çeyrekte negatif büyüme görülmüştür.
- Dünyanın ikinci büyük ekonomisi olan Japonya'nın ikinci ve üçüncü çeyrekte küçülerek 2001 yılından bu yana ilk kez resesyona girdiği belirtilmiştir.
- Rusya küresel piyasalardaki aşırı hareket nedeniyle defalarca borsasında işlemleri durdurmak zorunda kalmıştır. Kriz nedeniyle üç Rus bankası devlet eliyle kurtarılmıştır.
- İzlanda ekonomisi, 300 bin nüfuslu küçük bir ada ülkesi olmasına rağmen çökme riskiyle karşı karşıya kalmıştır.

Bu süreçte pek çok ülke mali krizin büyümemesi için önlemler almışlardır (3, 4):

- Amerika Birleşik Devletleri'nde devlet yardımına ihtiyaç duyan tüm finans kuruluşları için 750 milyar dolarlık kurtarma paketi hazırlanmıştır. Banka hesapları 250 bin dolara kadar sigortalanmıştır. ABD Hükümeti kurtarma paketinin ilk ayağı olarak bankalara 250 milyar dolarlık yardım etme kararı almıştır.
- İngiltere 691 milyar dolarlık yardım paketi açıklamıştır. Bu paket ile hükümet bankalara 87,8 milyar dolar kadar sermaye aktarabilecek ve bankaları 439 milyar dolara kadar garanti altına alabilecektir. İngiltere Merkez Bankası bankalara, çalışmalarını sağlayacak yeterli nakit bulunmasını sağlamak için ihaleler yoluyla en az 351 milyar kredi açabilecektir.
- Almanya 500 milyar Euro'luk yardım paketi hazırlamış, bunun 400 milyar Euro'luk kısmı bankalar için garantilerden, 80 milyar Euro'luk kısmı bankaların sermaye artışı sağlamasından ve 20 milyar Euro'luk kısmı garantilerin desteklenmesinden

oluşmaktadır. Yardım, yeni oluşturulan 'mali piyasa istikrar fonu'na transfer edilecek ve bankalar gelecek yılın sonuna kadar bu fondan yararlanabilecektir. Almanya'nın banka kurtarma paketinin tutarı olan 500 milyar Euro, ülkenin 2007 yılında 2.423 milyar Euro olan gayrisafi yurtiçi hasılasının yaklaşık beşte birine denk düşmektedir.

- Rusya, finans krizine karşı toplam değeri 86 milyar dolar olan iki önlem paketini hazırlamıştır. Paketlerde yer alan önlemler, dış borçlarını yeniden yapılandırması gereken banka ve şirketlerin kullanabileceği 50 milyar dolarlık bir fon kurulmasını ve ikinci derecede alacakları olan Rus bankalarına 36.31 milyar dolar verilmesini içermektedir.
- İzlanda Hükümeti para biriminin Euro'ya karşı bir gün içinde yüzde 30 düşmesinin ardından, devletin bankalar üzerindeki etkinliğini artıracak bir paket açıklamıştır ve ülkenin üç büyük bankası el koymuştur.

Küresel Mali Krizin olağandışı karakteri nedeniyle gelecekteki boyutu, süresi, reel sektör üzerindeki negatif etkisinin büyüklüğü henüz tahmin edilememektedir (5), ancak küresel çapta ortaya çıkan bu manzara ile birlikte sadece mali piyasaları değil ekonomi içindeki sektörleri ve aktörlerin tümünü etkileyeceği kesindir.

Tarım sektörü her ülke için sosyo-ekonomik ve beslenme yönüyle önemli ve stratejiktir. Tarımın stratejik özelliği, gıda krizi ile bir kez daha tüm kesimler tarafından algılanmıştır. Bu yönü ile tarım malları üretenler, gıda tüketenler, hammaddesini tarımdan sağlayanlar, tarım ürünleri ihraç ve ithalatı yapanlar, tarıma girdi üretenler, tarım ürünleri satışı yapanlar başta olmak üzere tarım sektörü içindeki tüm aktörler krizden etkilenecektir. Tarımın, ülke ekonomisi içerisindeki etkisi ise, Gayrisafi Milli Hasılaya, ihracata, istihdama katkısı ile ölçülmektedir. Kriz, bu parametreleri de değiştirebilecektir.

Bu çalışmada, dünya piyasalarını tehdit eden mali krizin, tarım sektörü açısından önemi incelenmiştir. Çalışmada materyal olarak

uluslararası kuruluşların raporlarından, konu ile ilgili yapılmış araştırma ve derlemelerden, Dünya Bankası, IMF, OECD, FAO, TUİK verilerinden faydalanılmıştır. Sektörel gelişmeler bölümünde yer alan ürünlerde küresel krizin tarımda faaliyet gösteren reel sektöre yansımasını değerlendirmek amacıyla sektör temsilcileri ile bizzat araştırmacılar tarafından yüzyüze görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde geçmişteki, şu anki ve gelecekteki durum ve beklentileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Sektörle yapılan görüşmelerin araştırmacılar tarafından yapılmış özetleri KUTU'lar halinde metin içerisinde verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümde küresel mali krizin genel yapısı verilmiş, ikinci bölümde ekonomik gelişmeler ile açıklanmış, üçüncü bölümde sektörel gelişmeler ve ürün bazlı değerlendirmeler yapılmıştır. Son bölümde küresel mali krizin tarım sektöründeki riskleri, fırsatları konusundaki saptamalar ve önerilere yer verilmiştir.

2. EKONOMİK GELİŞMELER

Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'da Büyüme

Ekonomik açıdan yirmibirinci yüzyıl başlangıcı, tarihi süreç içerisinde dünyada büyümenin en yüksek olduğu dönemlerden biri olmuştur. Özelikle gelişmekte olan ülkelerde gözlenen yüksek büyüme hızları 2000-2007 dönemine damgasını vurmuştur. Bu dönemde gelişmekte olan ülkelerden Çin yıllık ortalama %10, Hindistan %7, Türkiye %5 oranında büyürken Euro bölgesinde ve ABD'de büyüme hızları %2'ler civarında kalmıştır.

Özellikle 2004 yılı küresel çapta (%4,2) büyüme oranının en yüksek olduğu yıllardan biri olmuştur. Bu yüksek büyümenin ardından 2005 yılında yavaşlama eğilimine (%3,5) girmiştir (6). 2006 ve 2007 yıllarında ise küresel iklim değişikliği, Ortadoğu sorunu ve ABD mali piyasalarındaki dalgalanmalar altında geçmiş, ancak özellikle gelişmekte olan ülkelerin etkisi ile yine büyümeye (2006'da %3,9 ve 2007'de %3,8) devam etmiştir (7). Küresel büyüme hızının 2008 yılında %3,7'ye, 2009 yılında ise krizin etkisiyle %2,3'e gerileyeceği tahmin edilmektedir (5).

Şekil 1. Dünyada Büyüme Oranları (%)

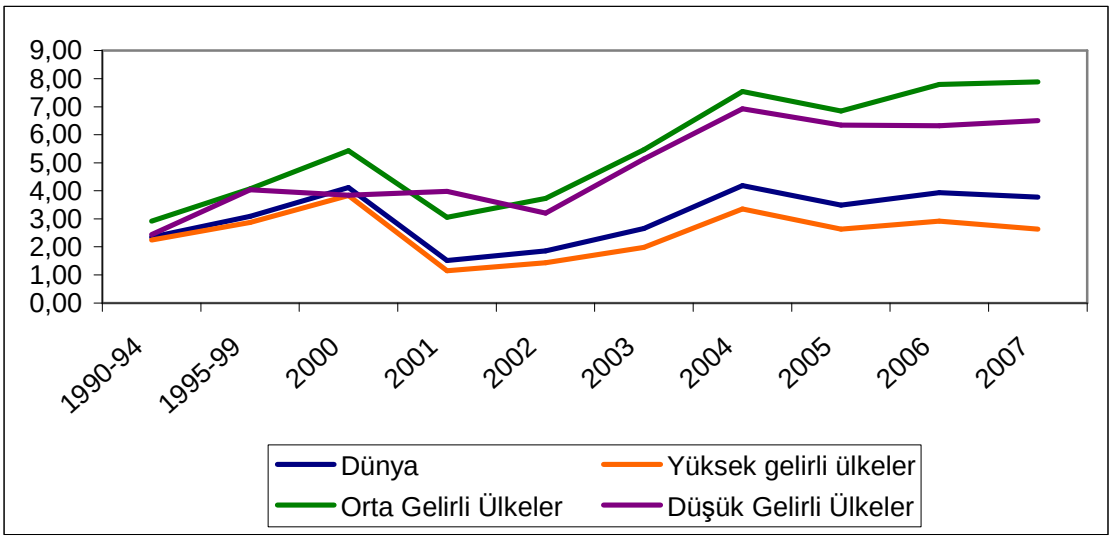

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden alınmıştır.

Şekil 2. Bazı Ülkelerde Büyüme Oranları (%)

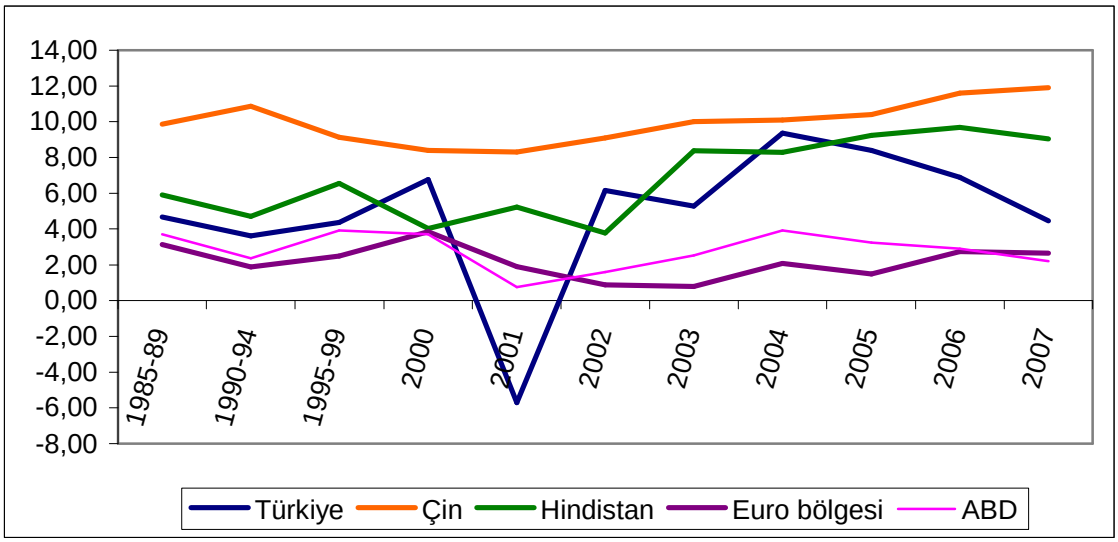

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden alınmıştır.

Türkiye ekonomisi 2001 yılında yaşadığı ekonomik krizde %5,7 oranında küçülürken daha sonraki yıllarda pozitif büyümeler kaydetmiştir. 2004 yılında %9,4'e yükselen büyüme hızı daha sonraki yıllarda hızını azaltmıştır. 2007 yılında büyüme oranı %4,6'ya 2008 ikinci çeyreğinde ise %1,9'a gerilemiştir.

Şekil 3. Türkiye'de Büyüme Oranları (%)

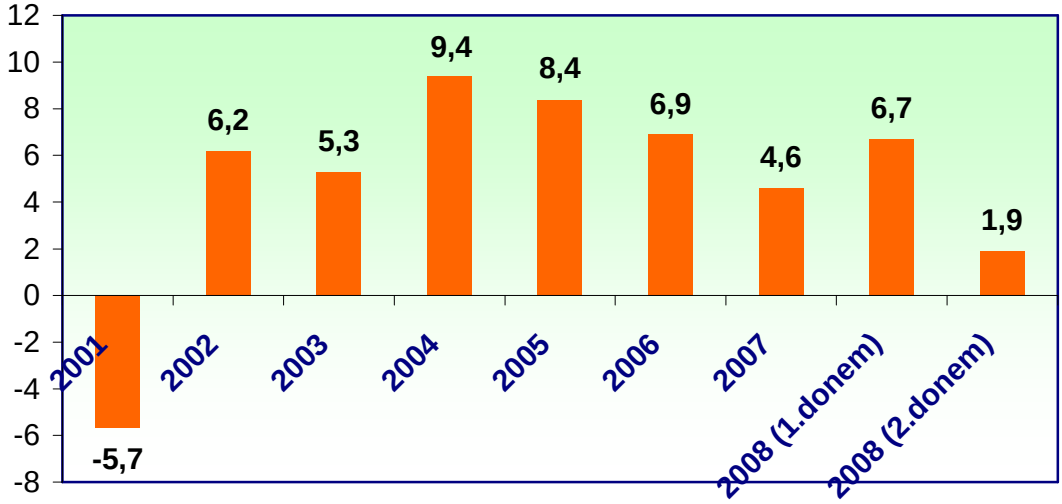

Kaynak: TÜİK verilerinden alınmıştır.

Tarımda Büyüme

Aynı dönemde tarımda büyümenin en yüksek olduğu yıl %9,3 ile 2002 yılıdır. 2007 yılında yaşanan kuraklığın da etkisiyle %7,3 küçülen tarım sektörü 2008 yılında hafif toparlanma eğilimindedir.

Şekil 4. Türkiye'de Tarımda Büyüme Oranları (%)

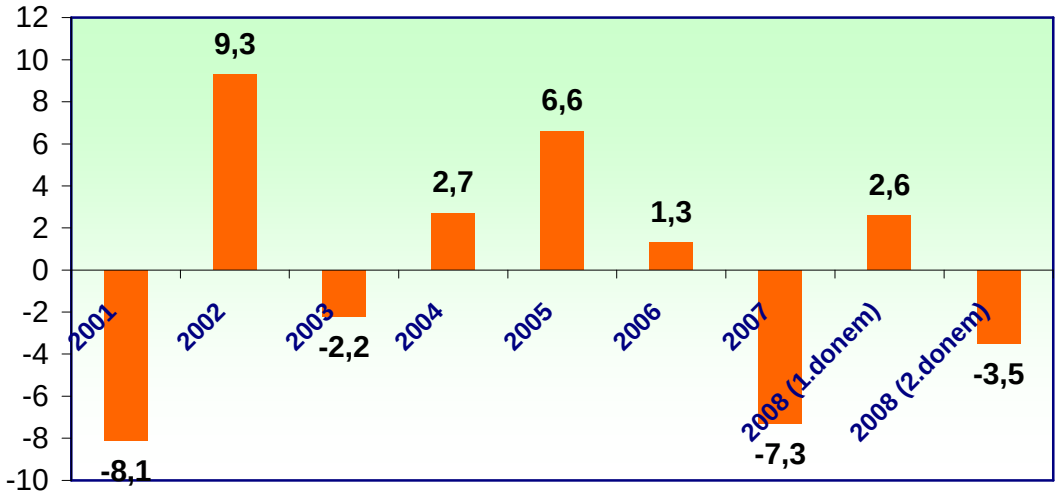

Kaynak: TÜİK verilerinden alınmıştır.

Dış Ticaret

Türkiye'de ihracat ve ithalat yıllar itibariyle artış eğilimindedir. 2000 yılında 27,8 milyar dolar olan ihracatımız 2007 yılında 107,3 milyar dolara kadar yükselmiştir. 2008 yılı Eylül ayında ise; bir önceki yılın aynı ayına göre %42 oranında artarak 12,8 Milyar Dolar, ithalat %23.6 oranında artarak 17,8 Milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde dış ticaret açığı %7 oranında daralmıştır. Türkiye'nin ihracatında en büyük pay yaklaşık %45 lik oranla Avrupa Birliği'nindir (Şekil 5).

Şekil 5. Türkiye'de Dış Ticaret (milyon $)

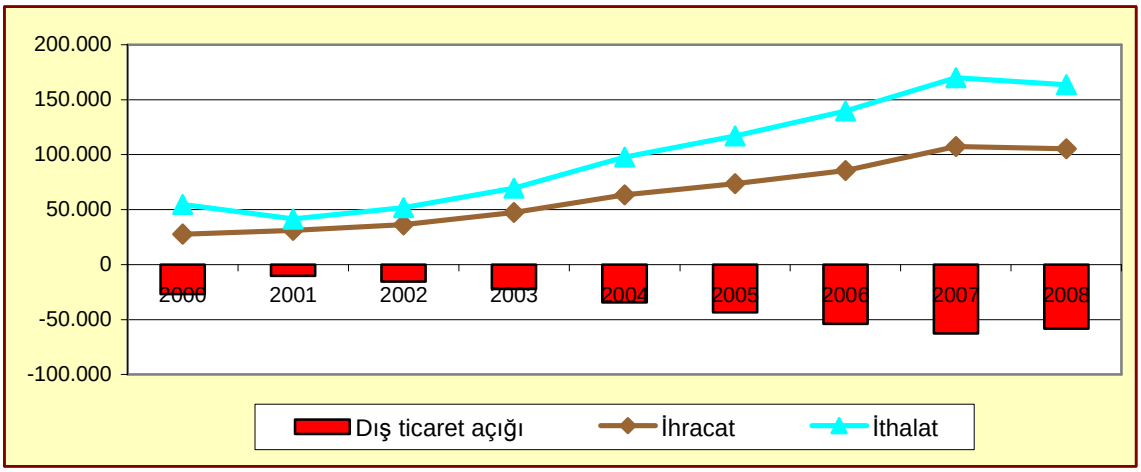

Kaynak: TÜİK verilerinden alınmıştır.

Türkiye'nin 2007 yılı itibariyle toplam ihracatı içinde tarım ürünlerinin payı %9'dur. Tarım ürünleri dış ticaretimiz değer olarak yıllar itibariyle artış eğilimindedir. 2000 yılında 3,9 milyar dolar olan tarım ürünleri ihracatı 2007 yılında 9,8 milyar dolara kadar yükselmiştir. 2008 yılında ihracatımızın 11 Milyar Dolar olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatında en büyük pay yine AB'ye aittir. Ürünler açısından ise taze meyve ve sebze ile hububat ve hububattan elde edilen ürünler ilk sıradadır (Şekil 6).

Şekil 6. Türkiye'de Tarımda Dış Ticaret (milyon $)

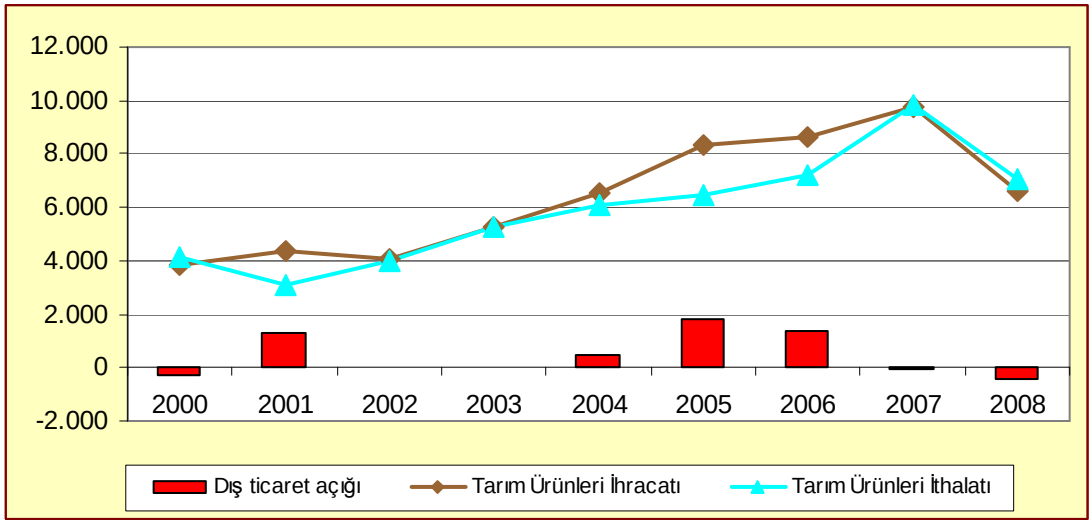

Kaynak: TÜİK verilerinden alınmıştır.

Kendi Kendine Yeterlilik

Kendi kendine yeterlilik özellikle gıda ürünlerinde sıkça kullanılan bir kavramdır, ancak afakî bir kavram olması ve günümüzün piyasa şartlarının geçmişten çok farklı olması nedeniyle ülkelerin gelişmişlik seviyelerini ölçmede kullanılması sakınca yaratabilmektedir. Çünkü kendine yeterlilik genel olarak, ülke içindeki tüketimin, ülke içindeki üretimle karşılanabilmesi olarak bilinmektedir. Örneğin bazı ürünlerde bazı ülkeler ülke içinde üretimi olmayan ürünlerde bile dünya piyasasına hâkimdir. Bu oran dikkate alındığında kendine yetersiz olarak ifade edilebilen bir ülkenin dünya piyasalarında söz sahibi olması bu kriterin tarımda gelişmişlik açısından kullanılamayacağının bir göstergesidir. Bununla birlikte stratejik önemi olan gıda ürünlerinde kendine yeterlilik önemlidir. Ülkelerin gıda sepeti içinde önemli paya sahip ürünlerde kendine yeterli olmaları, savaş, buhran, kriz dönemlerinde hem gıda güvencesi hemde spekülatif ortama meydan vermemek açısından gereklidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ülkelerinin gıda güvencelerini sağlamak amacıyla birleşmeleri ve bütçelerinin o dönemde tamamına yakını şimdilerde ise yarıya yakınını tarımsal desteklere ayırmaları buna en güzel örnektir. Yine 2006-2007 yılında yaşanan gıda krizi gıda güvencesinin önemini pekiştirmiştir. Ülkeler kendi gıda sepetleri içinde önemli ürünlerde kendine yeterlilik oranı düşük ise gıda fiyat artışından daha çok etkilenmişlerdir. Bazı ülkelerde sosyal olaylara neden olmuştur. Hükümetler ise ithalat vergi oranlarının düşürülmesi, ihracatın yasaklanması gibi önlemler almışlardır.

Burada mali kriz değerlendirmesi açısından kendine yeterlilik oranı dışa bağımlılık tespiti olarak kullanılmıştır. Bu amaçla kendine yeterlilik oranları temel tarımsal ürünlerde hesaplanmıştır.

Gıda açısından kendine yeterlilik iki yöntemle ölçülebilmektedir. Birincisi; üretimin ve tüketimin birbirine oranlanmasıyla bulunan değerdir. Üretim / Tüketim oranı 1'den büyükse kendi kendine yeterli olarak ifade edilebilir.

Şekil 7'de temel tarımsal ürünlerinde üretim/tüketim oranları 2005-2007 yılları ortalaması baz alınarak hesaplanmış ve 1 oranı kendine yeterlilik çizgisi olarak ifade edilmiştir. Buna göre Türkiye'de sırasıyla zeytinyağı, turunçgiller, yumurta, kanatlı eti, buğday, süt ve kırmızı et üretiminde kendine yeterlidir. Ayçiçeği, pamuk, pirinç ve mısırda ise yeterli değildir.

Şekil 7. Bazı Tarımsal Ürünlerde Kendine Yeterlilik Oranı

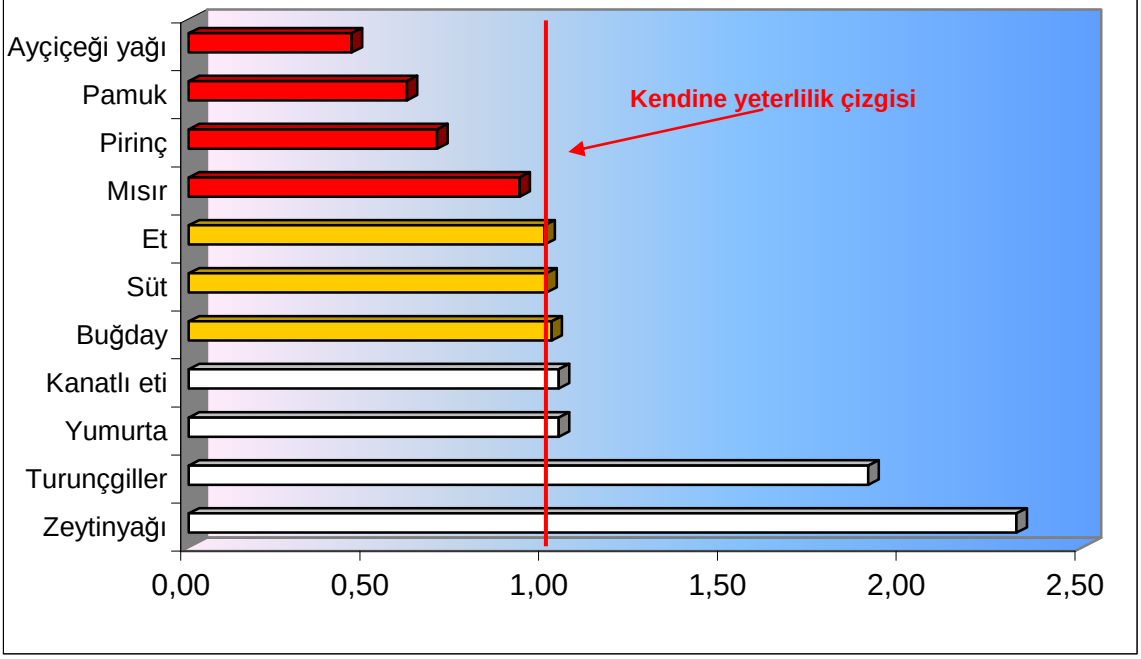

Kendine yeterlilik için ikinci gösterge kişi başına tüketim miktarlarıdır. Bu yöntemde kişi başına günlük alınması gereken gıda miktarları esas alınarak tüketim miktarı hesaplanmakta ve yurtiçi üretim ile kıyaslanmaktadır. Şekil 8'de görüldüğü gibi Türkiye kişi başına kalori tüketimi açısından dünya, gelişmiş ülkeler(GÜ) ve Gelişmekte Olan Ülkeler(GOÜ) ortalamasından daha yüksek miktarda kalori tüketmektedir.

Şekil 8. Dünya ve Türkiye'de Kalori Tüketimi

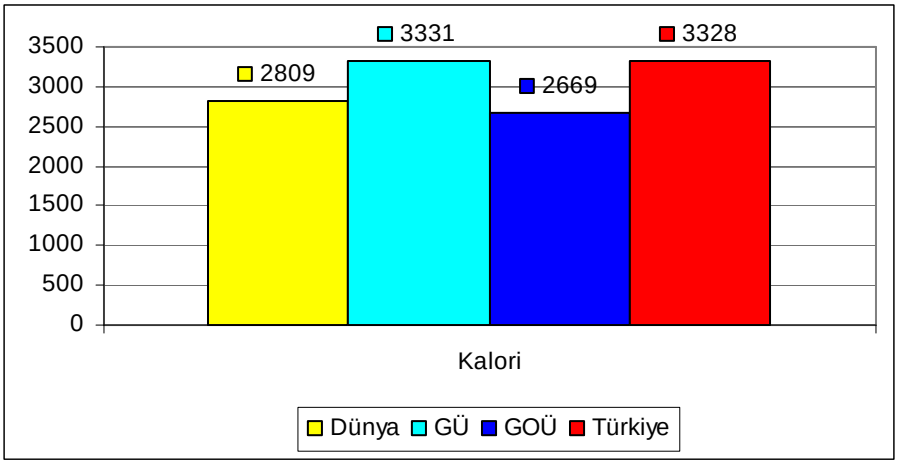

Kaynak: OECD

Bununla beraber kalori tüketimi çeşit açısından gelişmiş ülkelerden farklıdır. Türkiye'de bitkisel ürünler tüketimi daha ağırlıklıdır. Şekil 9'da görüldüğü gibi gelişmiş ülkelerin kişi başına hayvansal protein tüketimi Türkiye'den yaklaşık iki kat daha fazladır. Özellikle çocuk ve genç nüfusun bedensel ve zihinsel gelişimi açısından hayvansal kökenli gıda tüketim miktarının artırılması önemlidir.

Şekil 9. Dünyada ve Türkiye'de Protein Tüketimi

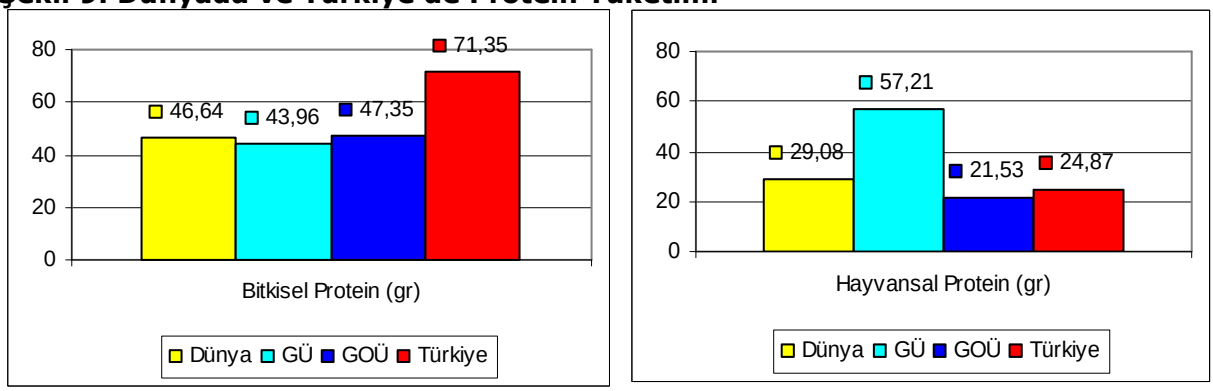

Kaynak: OECD

Ele alınan hayvansal ürünlerde bu ölçütler dikkate alınarak kendine yeterlilik oranı ayrıca hesap edilmiş ve aşağıdaki şekillerde verilmiştir. Şekillerde, birinci olarak AB'nin mevcut kişi başına tüketim miktarı esas alınarak tüketim miktarımız hesaplanmıştır. İkinci olarak yeterli ve dengeli beslenme açısından günlük alınması gereken miktardan yola çıkarak tüketim miktarımız hesap edilmiştir. Bu miktarlar üretim seviyemiz ile

kıyaslanarak kendine yeterlilik oranları bulunmuştur. Bu hesaplamalara göre ülkemiz, ele alınan hayvansal ürünlerde AB seviyesi kadar tüketmesi durumunda kendine yeterli olamayacaktır. Yeterli beslenme açısından ise kanatlı eti haricindeki diğer ürünlerde kendine yeterli görünmemektedir.

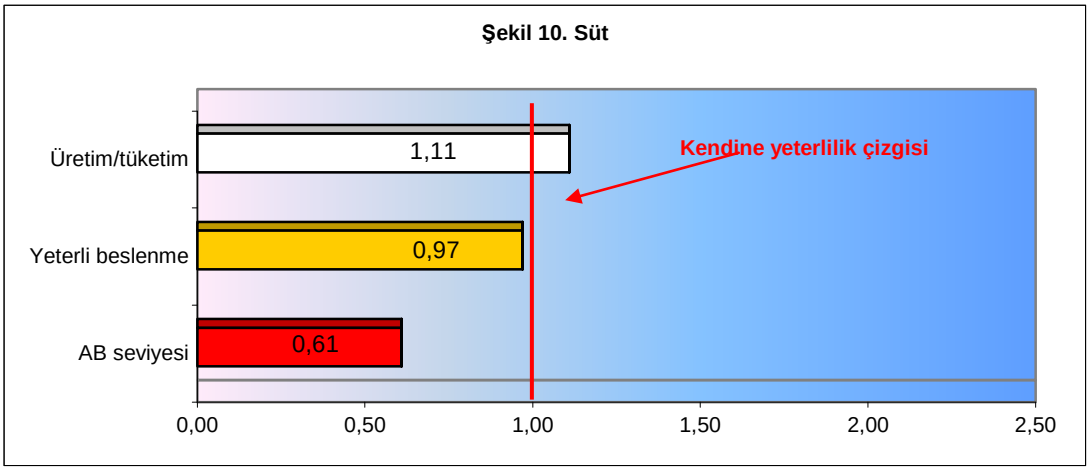

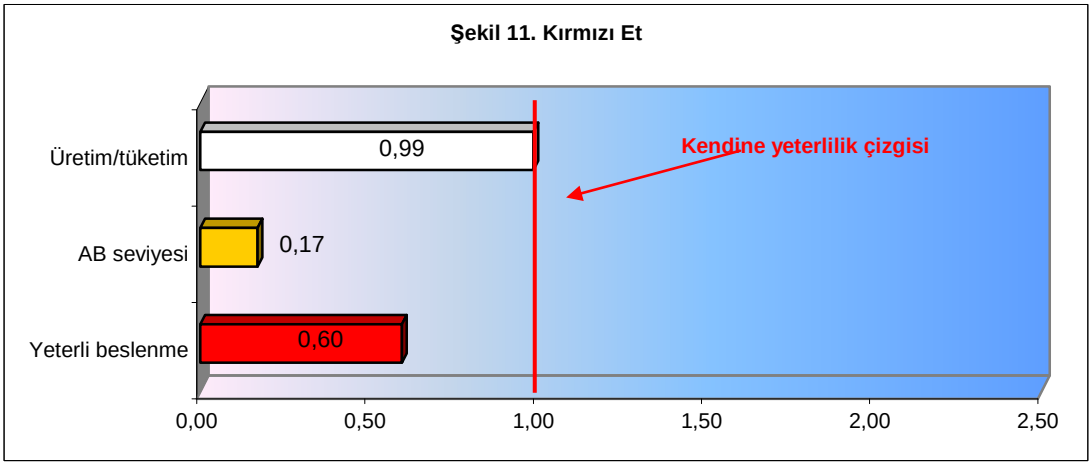

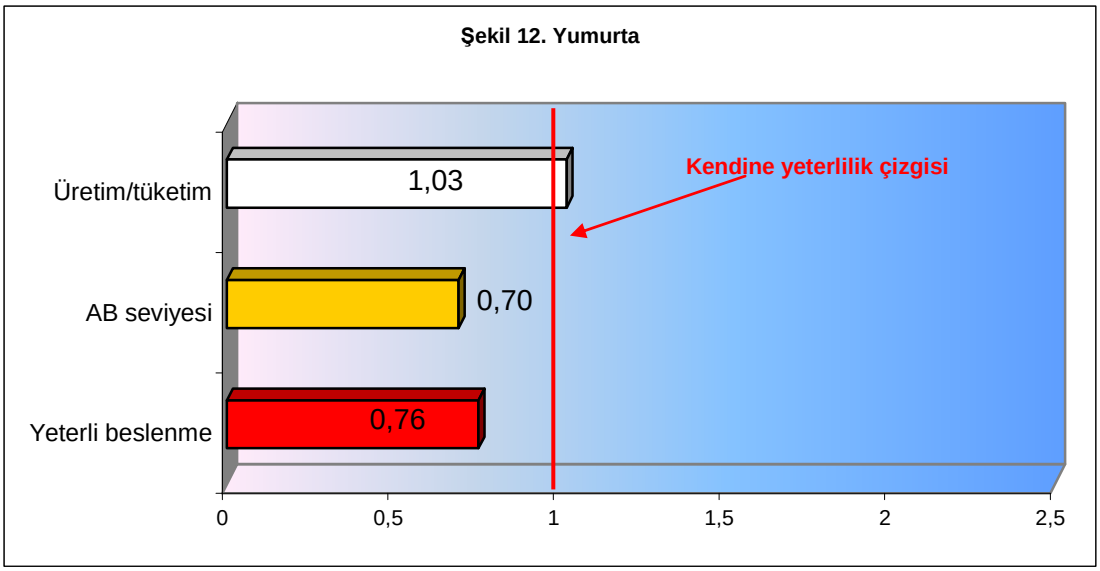

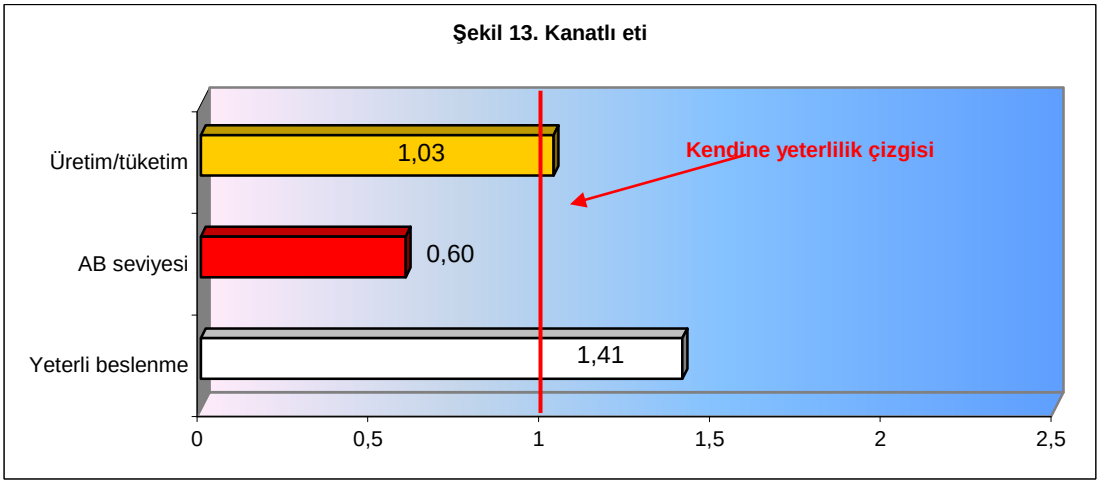

Sonuç olarak ülkemiz, mevcut tüketim miktarı ve beslenme alışkanlıklarıyla tarım ürünlerinin çoğunda kendine yeterli durumdadır, ancak bitkisel yağ, mısır ve pirinçte kendine yeterlilik oranı düşüktür. Son yıllarda verilen destekler ile mısır ve pirinçte kendine yeterlilikte artış görünmektedir. Hayvansal ürünler açısından yeterli görünmesine rağmen, kişi başına tüketim miktarı açısından gelişmiş ülkelerin gerisindedir. Hayvansal ürünlerde talep esnekliği bitkisel ürünlerden daha yüksektir. Bu nedenle gelir artışıyla birlikte talebin artacağı tahmininden yola çıkarak gelecekte kendine yeterlilik oranının aşağıya çekilmemesi için hayvansal üretimin artırılması gereklidir.

3. SEKTÖREL GELİŞMELER

Tarım sektörü, 21nci yüzyılın başlarından itibaren yeni bir dönemece girmiştir. Ülkelerin kalkınmasının temeli ve dinamiği olduğu bilinen tarım, sadece gıda sektörünün değil enerji sektörünün de faaliyet alanı olmaya başlamıştır. Irak savaşının da etkisiyle bir varil ham petrol fiyatı, tarihi süreç içinde en yüksek seviyesi olan 145$'ı, 2008 yılında görmüştür. Kyoto protokolü ile sera gazı salımını azaltma çabası yanında dünya petrol piyasalarında petrol fiyatlarının son yıllarda rekor seviyelere ulaşması biyoyakıtlara eğilimi artırmıştır. Avrupa Birliği (AB) 2020 yılına kadar biyodizelin ulaşımda kullanım oranının %2'den %10 seviyelerine arttırılmasını, ABD ise 2010 yılına kadar ABD'de kullanılan benzinin %10'u ile biyoetanolün ikame edilmesi kararı almıştır. Bu gelişmelerle dünyada tarımsal ürün ve gıda fiyatları 2007 yılından itibaren hızlı bir artış dönemine girmiştir. Şekil 14'de görülebileceği gibi uzun yıllar itibariyle sabit seyreden tarımsal ürün fiyatları Ocak 2007'nin ikinci yarısından itibaren artmaya başlamış ve Mayıs 2008'de pik seviyelere ulaşmıştır. Buğday fiyatı 400$, mısır fiyatı 200$, pirinç fiyatı 750$'ın üzerine çıkmıştır. Yine aynı süreçte petrol fiyatları da tarımsal ürünlere paralel bir seyir izlemiştir (Şekil 14). Gıda fiyatlarındaki artışlar uzakdoğudan Latin Amerika'ya kadar pek çok ülkede gösterilere ve protestolara neden olmuştur. Hükümetler ihracat yasaklaması, ihracat vergilerinin arttırılması, ihracat desteklerinin azaltılması yada ithalat vergilerinin azaltılması gibi bazı önlemler almışlardır (9).

Şekil 14. Dünya Ham Petrol ve Tarım Ürünleri Fiyatlarının Seyri

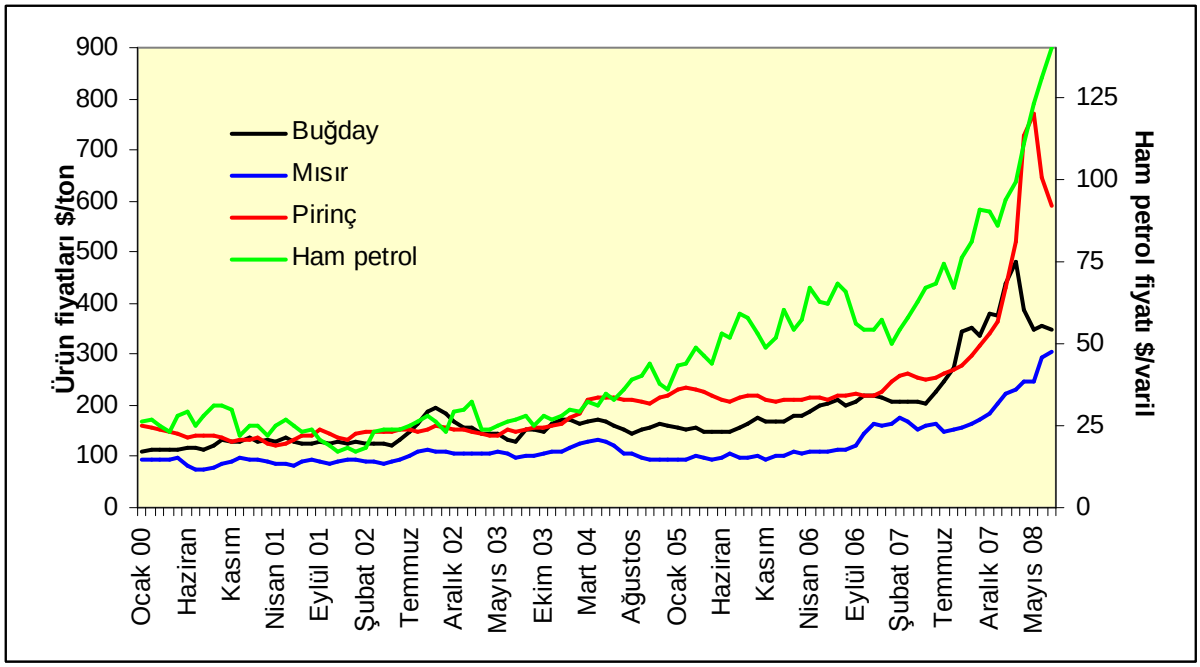

Kaynak: Dellal, İ. 2008.Küresel İklim değişikliği ve Enerji Kıskacında Tarım, İGEME-Bakış, Ankara. 2008

Dünyada gıda krizi olarak adlandırılan bu dönemde, gıda fiyatlarının aşırı artmasının arz ve talep kaynakları, nedenleri ve dönemleri şekil 15'de özetlenmiştir. Talep yönünden en önemli özellik gelişmekte olan ülkelerde nüfus artışıyla birlikte hızlı büyüme oranları kaydedilmiş olmasıdır. Bu ülkelerin refah ve nüfus artışıyla birlikte sadece toplam gıda tüketimleri değil aynı zamanda kişi başına süt, et, bitkisel yağ tüketim miktarları da artmıştır. Hayvansal gıda tüketiminin artması dolaylı olarak yem hammaddelerine talebin artması, bununla birlikte, stoklardaki azalmalar, biyoyakıt üretimindeki artışlar fiyat yükselmesine neden olan talep kaynaklı faktörler olmuştur. Arz yönünden ise tarımda büyümenin yavaşlaması, petrol fiyatlarında dalgalanma, üretim maliyetlerinin artması, olumsuz hava şartları gibi faktörler fiyat artışlarını tetiklemiştir.

Şekil 15. Gıda Fiyatları Artış Nedenleri

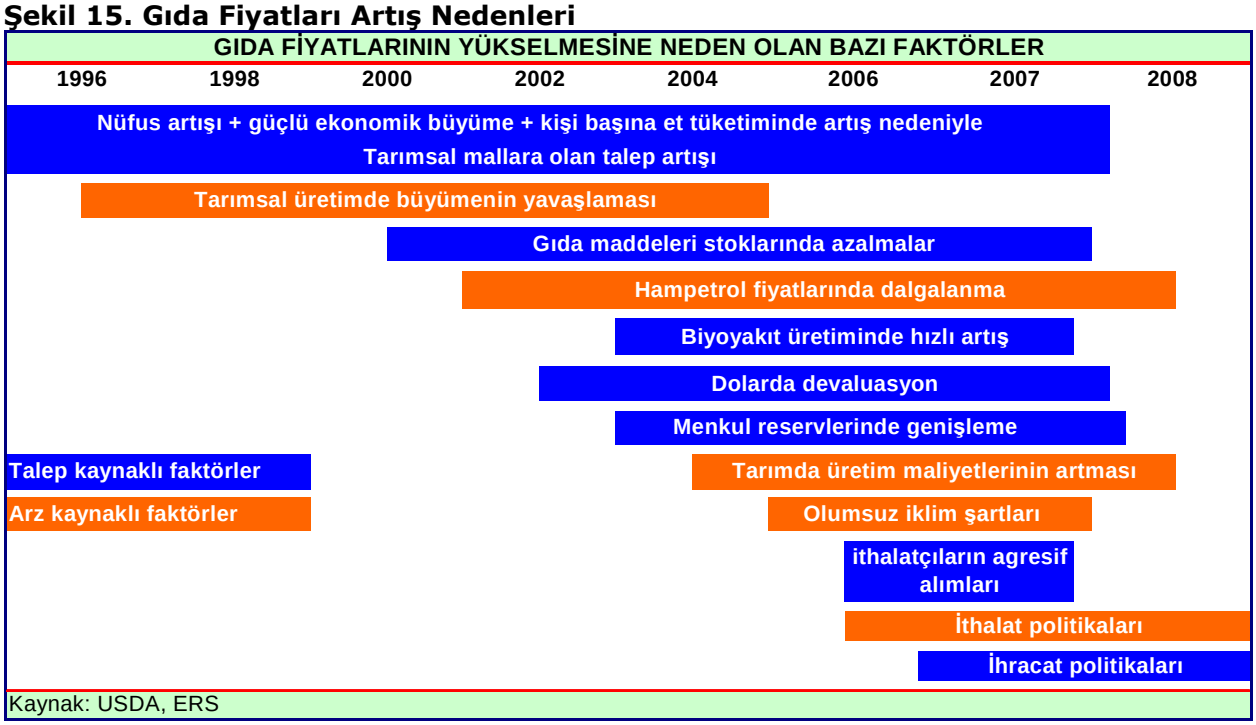

Bazı AB ülkelerinde ve Türkiye'de Nisan 2007-Nisan 2008 dönemi itibariyle gıda ürünlerinde fiyat artışları Şekil 16'da gösterilmiştir. Bu dönemde AB-27'de gıda ürünlerinde fiyat artışı ortalama %7,1'dir. En fazla %24,4 ile Bulgaristan'da en az %3,2 ile Portekiz'de fiyatlar artmıştır. Türkiye'de fiyat artışı ise %13,5 olarak gerçekleşmiştir (Şekil 16).

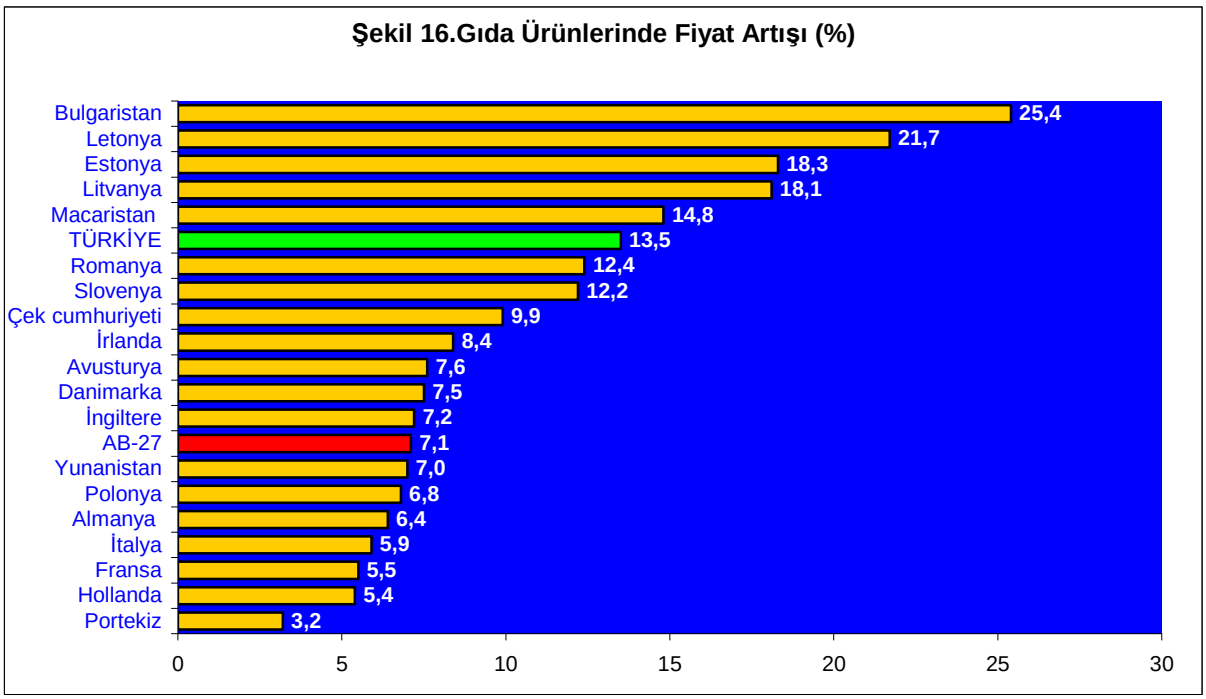

Kaynak: Eurosat ve TÜİK verilerine göre hesaplanmıştır.

Gıda ürünleri içinde ekmek ve diğer tahıl ürünlerinde fiyat artışı ise şekil 17'de gösterilmiştir. Bu grupta AB-27 ortalaması %10,7 iken en fazla fiyat artışı %38,4 ile Bulgaristan, en az %6,3 ile Hollanda'da yaşanmıştır. Bu dönemi kuraklıkla geçiren Türkiye'de ise fiyat artışı %29,3 olarak AB ortalamasından yüksek seyretmiştir.

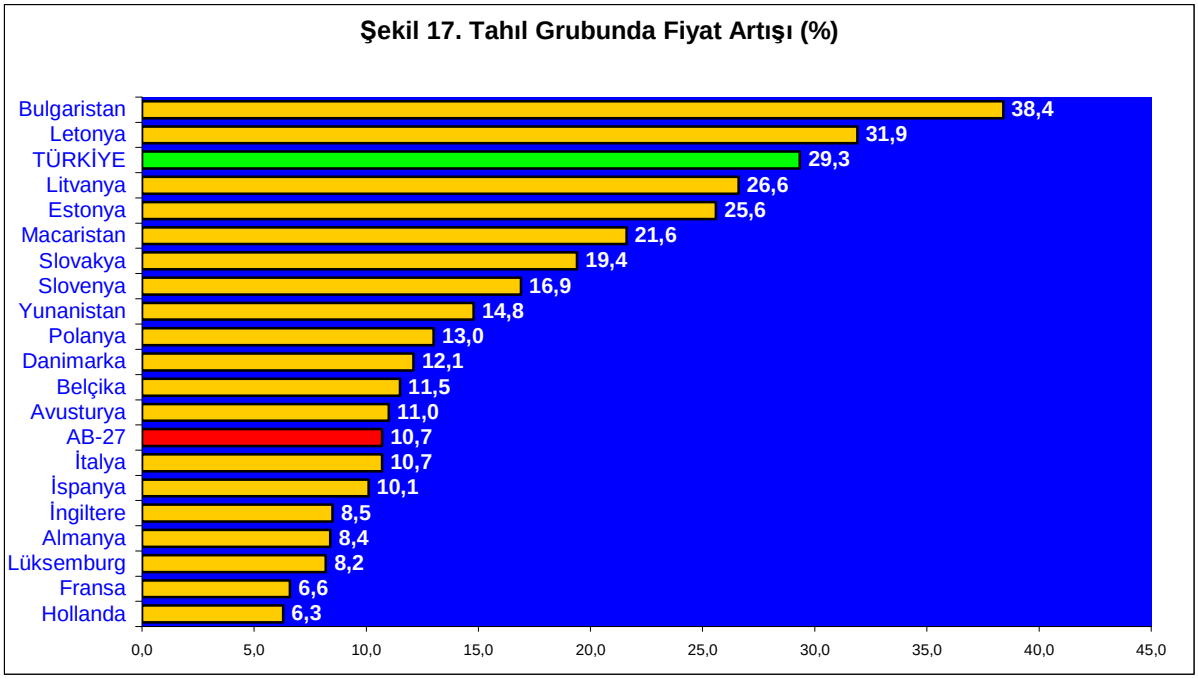

Kaynak: Eurosat ve TÜİK verilerine göre hesaplanmıştır.

Hayvansal ürünler açısından AB ülkeleri incelendiğinde en fazla fiyat artışı %35,4 ile Estonya'da, en az %3,4 ile Güney Kıbrıs Rum Kesiminde gerçekleşmiş olup, AB-27 için ortalama %14,9 olmuştur. Türkiye'de ise %7 olarak diğer ülkelerden daha düşük oranda seyretmiştir (Şekil 18).

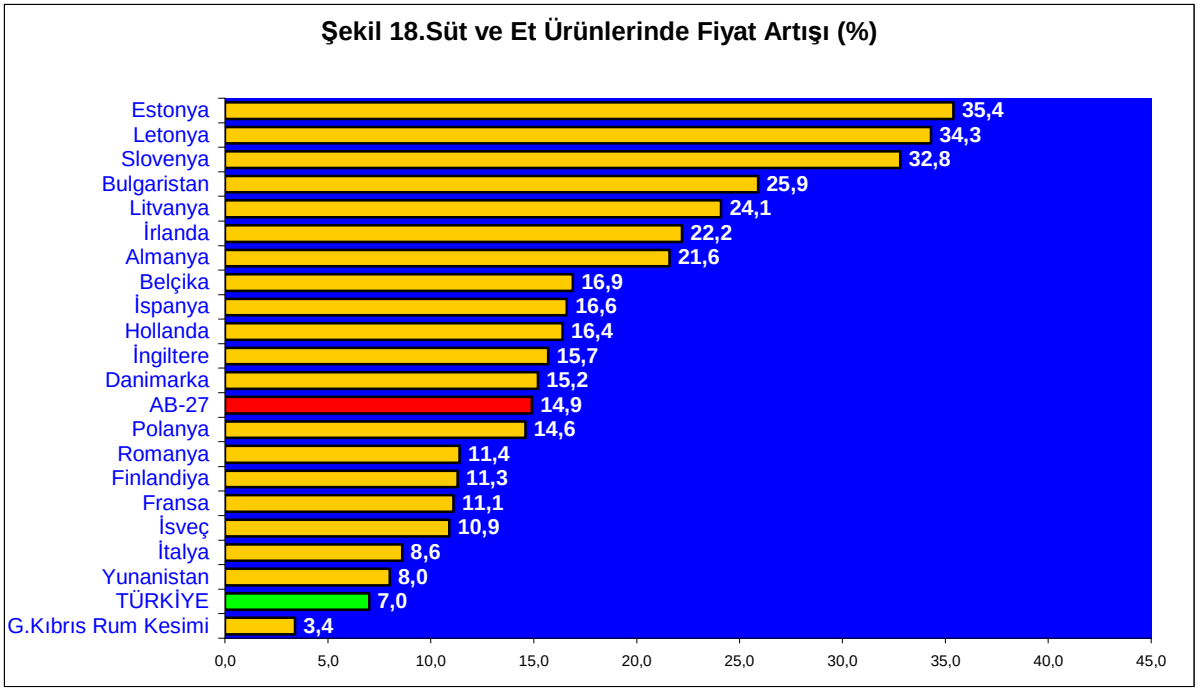

Kaynak: Eurosat ve TÜİK verilerine göre hesaplanmıştır.

"*Gıda krizi"* olarak adlandırılan 2007 yılında başlayan ve 2008 yılı yaz aylarına kadar devam eden gıda fiyatlarındaki aşırı artış dönemi, 2008 sonbaharında yerini *"Küresel Mali Kriz"* e bırakmıştır. IMF, Küresel Mali Krizi, 1930'lardan bu yana mali piyasalardaki en tehlikeli şoklardan biri olarak tanımlamaktadır. Bu şok sadece mali piyasaları değil ekonomi içindeki tüm sektör, alt sektör ve piyasaları etkilemektedir.

Türkiye'de TÜİK tarafından yayınlanan imalat sanayi istatistiklerine göre Ekim 2007-Ekim 2008 dönemi itibariyle kapasite kullanım oranının %6,4 oranında azaldığı, işyerlerinin, tam kapasite ile çalışmamasının en önemli nedeninin talep yetersizliği olduğu bildirilmektedir. İç pazarda talep yetersizliği %51,1 ve dış pazarda talep yetersizliği %23,5 oranında etkili olduğu yapılan anket verilerine göre tespit edilmiştir (31).

En fazla kapasite düşüklüğü büro, muhasebe bilgi işlem makinaları imalatı (%25) ile taşıt araçlarında (%17) gerçekleşmiştir. Gıda ürünleri imalat sanayinde ise %5 oranında kapasite düşüklüğü yaşanmıştır.

Küresel Mali Krizin, tarım ürünleri piyasaları ve tarıma hammadde ve hizmet sağlayan piyasalarda da değişikliklere neden olacağı tahmin edilmektedir. Ağustos 2007'den itibaren reel sektörde en fazla etkilenen

ikinci grup otomotiv ve yan sanayidir. Tarımda da ilk etapta etkilenen traktör ve traktör yan sanayi olmuştur. Aşağıdaki şekilde kriz yılları ve bunun traktör satışlarına yansımaları verilmiştir (Şekil 19).

Şekil 19. Traktör Piyasasında Gelişmeler (%)

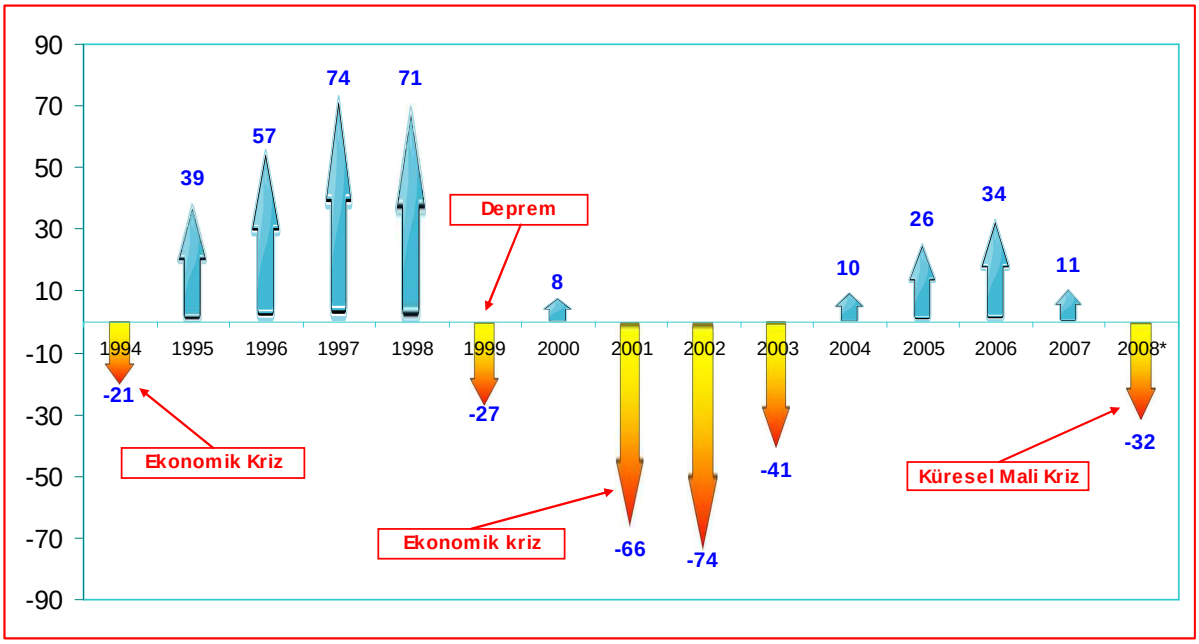

Şekil 19'da TÜİK ve Tarım ve Köyişleri Bakanlığı verilerine göre traktör piyasasında satışlarda yaşanan gelişmeler görülmektedir. Traktör satışlarının uzun yıllar ortalaması hesaplanmış ve yıllar itibariyle satışların ortalamadan farkı oransal olarak gösterilmiştir. Şekilden de görülebileceği gibi traktör satışları 1994 ekonomik krizi ve 1999 depreminde daralmıştır (sırasıyla %21 ve %27 oranında). 2001 ekonomik krizinden ise 3 yıl boyunca %66, %74 ve %41 oranında ortalamadan daha düşük satışlar sürdürmüşlerdir. Bunu takiben 2004 yılından itibaren 4 yıl süreyle büyümeler yaşansa da, 4 yıllık artışın toplamı dahi kayıp yıllarının bir yılını karşılamada zorlanmıştır. 2007 yılında bir önceki yıla oranla gerileyen satışlar, 2008 yılına gelindiğinde yine uzun yıllar ortalamasının gerisine düşmüştür. Traktör satışları çiftçinin alım gücünü gösteren bir parametre olarak ifade edilebilir. Çünkü Türkiye'de traktör sahipliği ekonomik ve sosyal olarak bir göstergedir. Alım gücü yüksek olan çiftçiler yeni traktör alma veya var olan traktörünü yenileme yoluna gitmektedirler. Kriz dönemindeki bu göstergeler çiftçiler açısından bir parametre olduğu gibi

traktör ve yan sanayide çalışanların istihdamı ve ülkeye ekonomik katkısı açısından da önemlidir.

KUTU:1
TARIM MAKİNALARI: TRAKMAK

Tarımda çiftçinin satınalma gücünü gösteren parametrelerden biri traktör sahipliğidir. Çiftçi ekonomik gücü arttıkça teknik, ekonomik ve sosyal nedenlerle tarım alet, makine ve ekipmanlarını yenilemeye gitmektedir.

Küresel Mali Kriz çiftçinin satın alma eğilimini düşürmüştür. Geleceğin belirsiz olması ve daha önceki kriz yıllarındaki tecrübesiyle gelişen güvensizlik satın almaları daraltmıştır. Eylül 2008'de traktör pazarı bir önceki yıla göre %30 küçülmüştür.

Kredi piyasaları da beklemeye girmiştir. Çiftçilerin Ziraat Bankası dışında özel bankalardan kredi temini zorlaşmıştır. Özel Bankalar hem faiz oranlarını artırmışlar (%1,8'den %2,2'ye) hem de vadeyi 5 yıldan 3-4 yıla indirmişlerdir. Ziraat Bankası ise faiz oranlarında herhangi bir değişiklik yapmamış, ancak komisyon oranlarını %3'den %5'e çıkarmıştır. Bu uygulamalar traktör talebini olumsuz etkilemiştir.

Düşen satışlar reel sektörü olumsuz yönde etkilemeye hızlı bir şekilde başlamıştır. Örneğin piyasa payı en yüksek olan Türk Traktör, Ekim, Kasım ve Aralık aylarında 1'er hafta süreyle mavi yaka çalışanlarını (işçiler) ücretsiz izne çıkarma kararı almıştır.

Krizden önce 2007 yılında kuraklık nedeniyle tarımsal üretim azalmış ve traktör pazarı 40 bin den 35 bine düşerek %12 küçülmüştür. 2008 yılında ise başta ilk yarıdaki siyasi belirsizlik, bir önceki yılın kuraklık yılı olması nedeniyle düşük giden satışlara, Eylül ayından itibaren küresel mali krizin etkileri eklenmiştir. 2008 yılında maksimum 25 bin traktör satılacağı tahmin edilmektedir. Bu da sektörün %30 küçülmesi demektir.

Traktör ve yan sanayinin ülke ekonomisine katkısının artırılabilmesi için sektörün önerileri şunlardır:

- Çiftçinin uygun oranlarda kredi bulabilmesi sağlanmalıdır. Bu konuda başta Ziraat Bankası olmak üzere ve diğer kredi veren kurumlar gereğini yapmalıdır.
- Çiftçinin gelir seviyesini artırmak için tarım ürünleri ithalatını azaltmaya yönelik politikalar uygulanmalıdır.
- Çiftçinin en büyük gider kalemleri olan yakıt ve gübre konusunda destekler artırılmalıdır.
- Dokuzuncu Kalkınma Planında belirtildiği gibi Tarım Sektörü stratejik bir sektör olup bu sektörün rekabetçi bir yapıya kavuşabilmesi için mutlaka ÜRÜN PLANLAMASI yapılmalı ve sektörün yapısal sorunları çözülmelidir.
- Daha önce Türkiye'de Otomotiv ve Otobüs sektörüne verilen destek gibi veya AB de İspanya'daki uygulama gibi yaşlı traktörlerin yenilenmesi için teşvik programı uygulanmalıdır.

Ekonomide tarım, sanayi ve hizmetlerden oluşan üç sektör dikkate alındığında tarımda krizin etkisinin diğer sektörlerden daha az olacağı söylenebilir. Çünkü tarım ürünlerinin pek çoğu zorunlu maldır ve talep esneklikleri düşüktür. Yani ürün fiyatı değişmelerinden tüketim miktarı çok fazla etkilenmez. Bu nedenle ilk etapta mali krizin etkisinin diğer sektörlere oranla az olacağı söylenebilir, ancak tarım sektörü içinde yer alan alt-sektör itibariyle daha hassas olan gruplar bulunmaktadır.

Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü tarafından yürütülen bir çalışmada (8) bazı tarım ürünleri için bulunan esneklikler Şekil 20'de özetlenmiştir. Bu veriler ışığında en fazla etkilenecek alt sektör süt, kırmızı et, ayçiçeği, domates, en az etkilenecek alt sektör grubu ise tahıl grubu olacağı söylenebilir.

Şekil 20. Bazı Ürünlerde Arz ve Talep Esnekliği

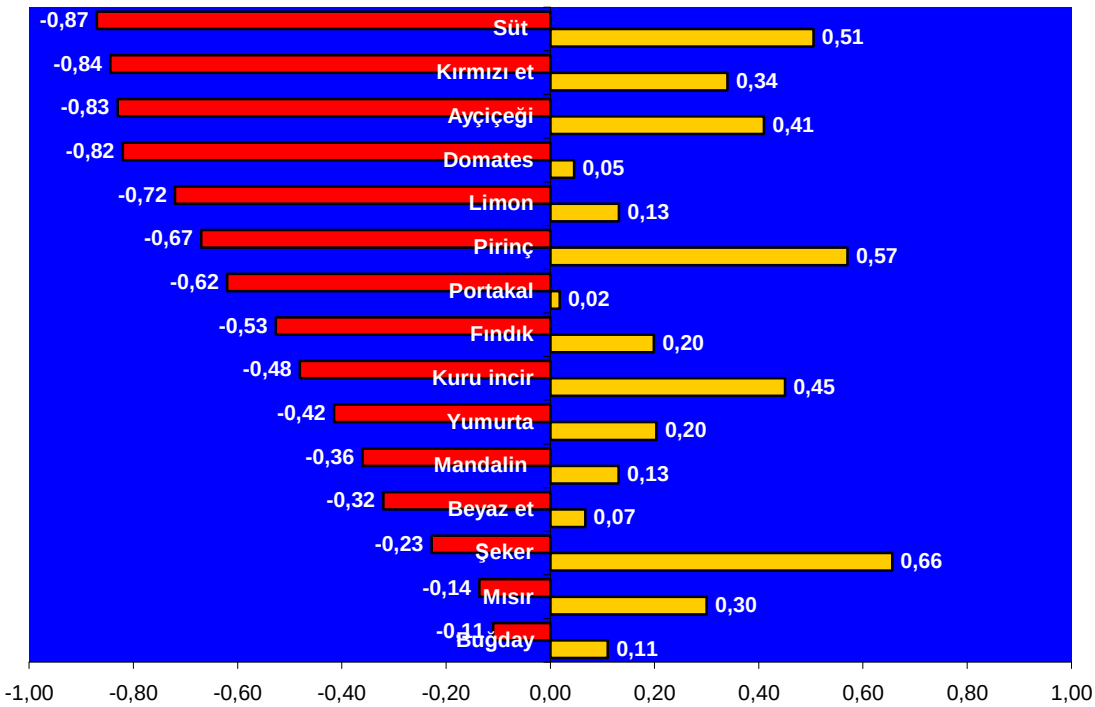

Kaynak: TEAE

Şekil 20'de görüldüğü gibi buğdayda arz ve talep elastikiyeti 0,11'dir. Yani hemen hemen sıfıra yakındır. Buğday fiyatındaki bir birimlik değişim arz ve talep miktarını yalnızca 0.11 kadar değiştirmektedir. Arz

yönünde, üretim kararının 9 ay öncesinden yapılması, talep yönünde ise zorunlu mal olması etkindir. Süt üretiminde ise arz ve talep buğdaya oranla çok daha esnektir.

Sektörün genel durumunu gösteren bu verilerden sonra ürün grupları itibariyle ayrı ayrı incelenerek gelişmeler verilecektir.

Tahıllar

Tahıllar, temel gıda olarak insanların mutlak suretle tükettikleri ürünlerin başında gelmektedir. FAO'nun 2008/2009 öngörülerine göre tahıl üretimi bir önceki yıla göre %5,3 artarak 2,242 milyar tona ulaştığı ve sene sonu stokları da %9,4 artışla 474 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir.

2008/2009 yılında artan stokların yanı sıra yem olarak kullanımda önemli artışlar ve ticarette de genel olarak bir azalma beklenmektedir. Üretimdeki artış büyük ölçüde yem talebini karşılamakta gıda talebi olarak artış ise tüketimin doyum noktasında olması nedeniyle %1'ler düzeyinde sınırlı kalmaktadır (Şekil 21)

Şekil 21. Dünya Tahıl Dengesinde 2008/2009 Değişim Öngörüsü (%)

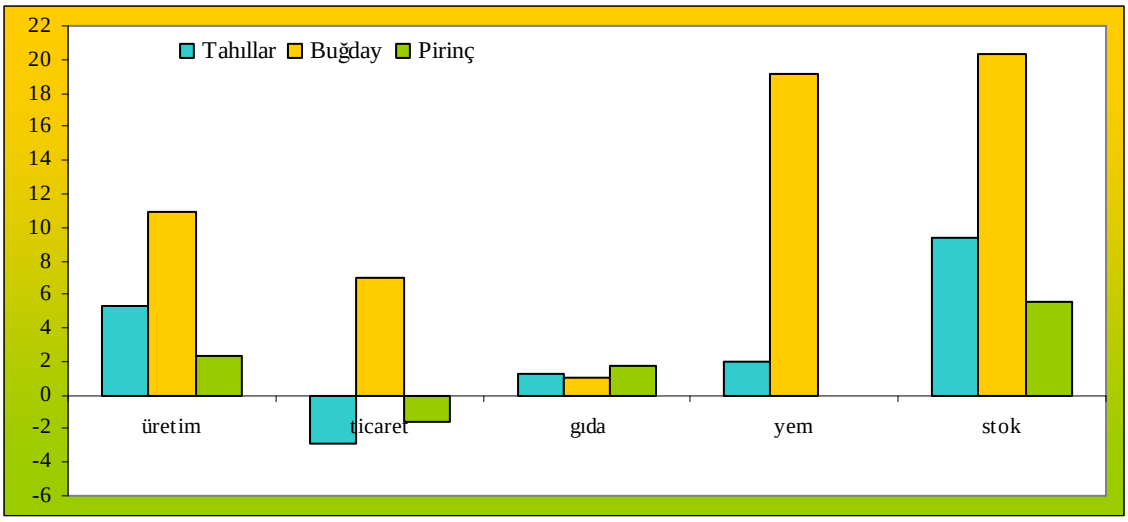

Kaynak: FAO

ABD kaynaklı küresel mali kriz beklentisinin yüksek olduğu 2008 yılında Dünya fiyatları ve AB fiyatları eş zamanlı olarak azalış trendine girmiş, küresel krizden önce yaşanan gıda krizi nedeniyle artan fiyatlar ise ancak Eylül ayında Ağustos 2007 seviyesine gerileyebilmiştir. 2008 yılında

kuraklık yaşanmaması da bu yılın üretimine önemli ölçüde etki etmiş ve stoklarda artışlar olmuştur. Tahıllar açısından mali krize üretimin yüksek olduğu bir dönemde yakalanmış olmak en azından arz açısından bir sorun olmayacağını göstermektedir. Bununla birlikte önümüzdeki yıl üretimde de azalma olmaması için gerekli tedbirlerin alınması gerekebilecektir.

Türkiye'de fiyatlar hem AB hem de ABD fiyatlarından yüksek bir trend izlemekte ve fiyat reaksiyonu değişkenlik göstermektedir (Şekil 22). Mali krizin hasattan sonra yaşanması da krizin yeni üretim sezonuna ilk yansımalarını önümüzdeki yılın ilk çeyreğine kaydırmaktadır. Üreticiler açısından bu döneme kadar olabilecek risk faktörü satışı yapılan ürünlerin karşılığının alınmasında ortaya çıkabilecektir. Zira kredi ve teminat sıkıntısına düşen tüccar ve sanayiciden geri dönüşlerde vadelerin uzaması veya ödemelerdeki başka diğer aksamalar üreticinin alım gücünü ve dolayısıyla üretimde bulunma potansiyelini düşürebilecektir. Sanayiciler açısından da benzer durum söz konusu olup, alacakların tahsili ve yapılacak ödemelerdeki muhtemel aksaklıkların üretimi etkileyeceği düşünülebilir.

Şekil 22. Buğday Fiyatları ($/ton)

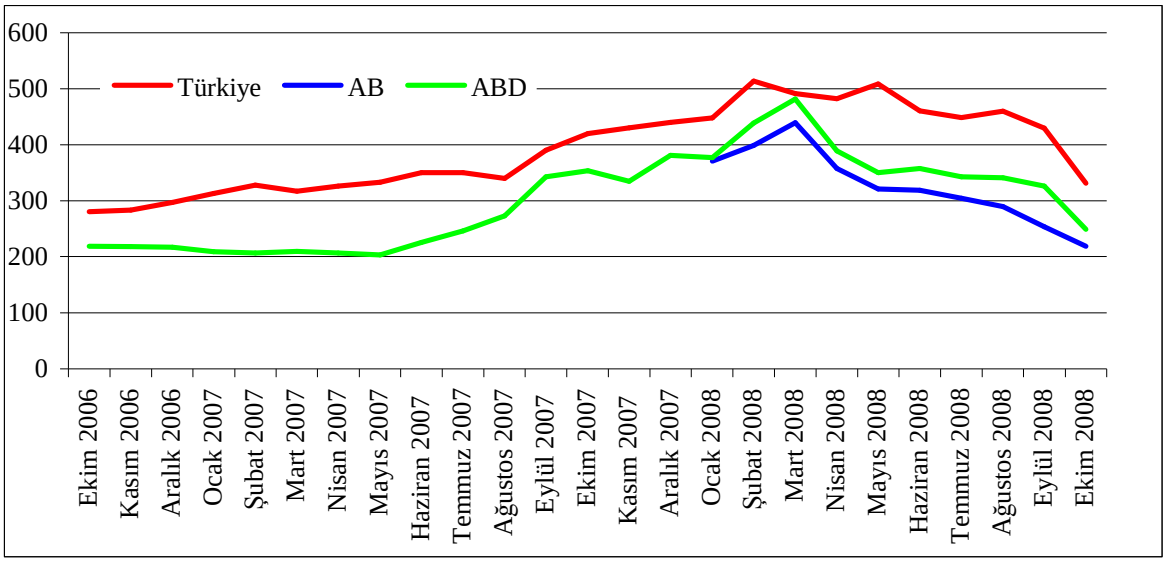

Not: Türkiye fiyatı A Grubu Anadolu Kırmızı Sert Buğday Ortalama Borsa Fiyatı
AB fiyatı Kırmızı Buğday (Fransa Borsası)
ABD fiyatı US No.2 Sert Kırmızı Buğday (FAO)
Kaynak: TMO; FAO; Fransa Borsası

Üretimde yaşanacak bir sıkıntı ise sadece gıda tüketimini değil aynı zamanda hayvancılık için girdi olan yem teminine de yansıyacağı için daha

geniş bir etki alanı oluşturabilecektir. Bu nedenle ilk aşamada mali krizden bir etkilenme olmasa bile alt sektörlerde yaşanacak bir sıkıntı tüm sektörde domino taşı etkisi yaratabilecektir.

Sektör açısından beklenmesi muhtemel bir başka risk senaryosu ise mali krizin etkisi ile dünya fiyatlarının artarak Türkiye fiyatlarına yaklaşması ve ihracat şansının artması olabilir. Bununla birlikte krizin etkisi ile Türkiye'de maliyetlerin ve fiyatların artmaması gerekmektedir. Aksi takdirde bu durum risk olmaya devam edecektir. Diğer yandan bir diğer risk senaryosu ise gıda krizi ile pik seviyelere ulaşan gıda fiyatlarının normal seyrine dönmesi ve resesyon ile birlikte fiyatlarda düşüşler gerçekleşmesidir. Tüketici açısından avantajlı görünen bu durum üretici ayağında maliyetlerin artması ile birlikte önemli sorunlar yaratabilir.

Türkiye'nin tüketimini kendi öz üretimi ile karşıladığı ürünlerde, yurt içi piyasalarda oluşacak etkiler daha öne çıkarken, ithalat yaptığımız ürünlerde dış piyasalardaki kriz kaynaklı fiyat artışları iç piyasada talep daralmasına neden olabilecektir. Mısır ve pirinç bu ürünler içerisinde gösterilebilir.

Şekil 23. Mısır Fiyatları ($/ton)

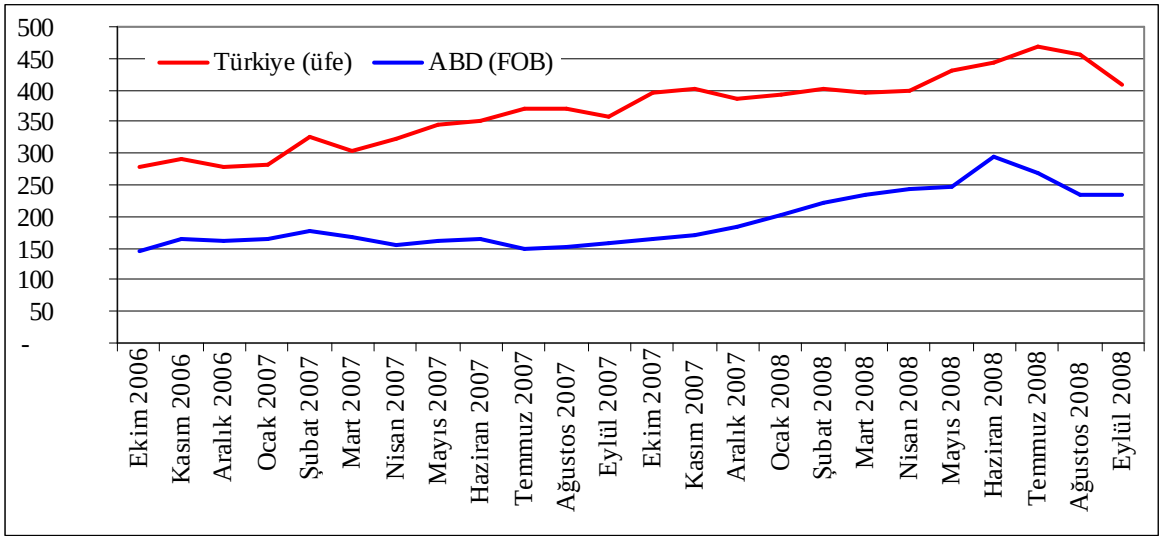

Kaynak:TUİK, FAO

Türkiye'de çeltik üretimi artmasına karşın talepteki artış tam karşılanamamakta ve dışa bağımlılık devam etmektedir. Kişi başına tüketim miktarlarına bakıldığında ise Türkiye'nin hem buğday hem de

Şekil 24. Çeltik Fiyatları ($/ton)

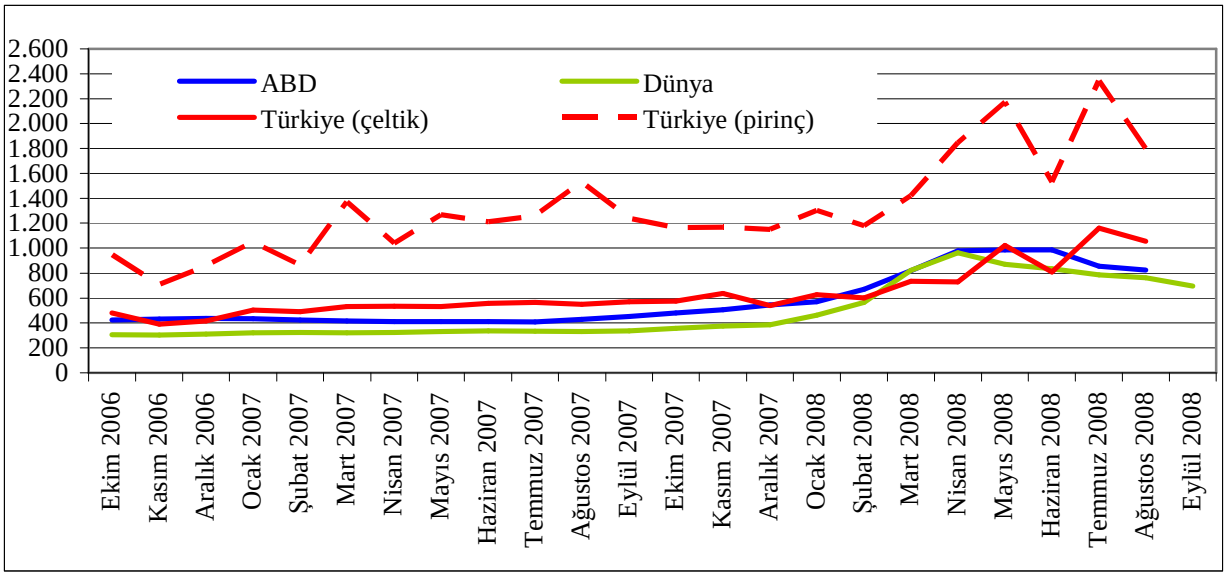

Not: ABD fiyatı U.S.Long Grain 2,4% (f.o.b)
Dünya fiyatı Rice (White Rice,Thai 100%B second grade,f.o.b.Bangkok (Friday closing price)
Türkiye fiyatı Edirne Ticaret Borsası
Kaynak: FAO; Edirne Ticaret Borsası

pirinç tüketiminde AB'nin çok üstünde olduğu görülmektedir (Şekil 28; Şekil 29). Burada tüketici davranışlarında olumlu bir değişiklik sadece alım gücü ile değil aynı zamanda tüketicilerin doğru bilgilendirilmesi ve stratejinin belirlenmesi ile gerçekleşebilir. Piyasalardaki beklenen durgunluk tüketicilerin satın alma gücünü zayıflatacağı için gıda maddelerinde tasarrufa yönelme olabilecektir. Bu süreçte dışa bağımlılığın fazla olduğu ürünleri daha az tüketmek bir strateji olabilir. Yine, hayvansal gıda tüketimine kayış hayvansal üretim artışını ve hayvansal kaynaklı protein tüketimini artıracağı için gelecek nesillerin daha dengeli beslenmesi, sağlıklı bireyler yetişmesi bakımından krizin fırsata dönüşeceği bir strateji olarak değerlendirilebilir.

Şekil 25. Türkiye'de Hububat Fiyatlarında Değişim (2003 yılı sabit fiyatları)

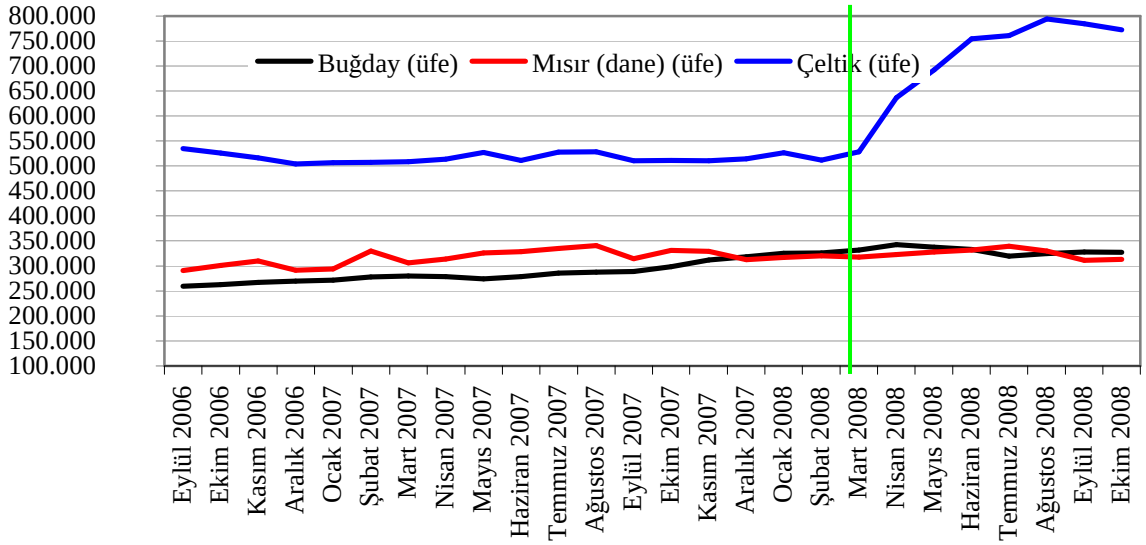

Kaynak: TUIK

Tarımsal üretimin sürdürülebilir olması üreticilerin alım gücü ile doğrudan ilgilidir. Türkiye'de tarım işletmelerinin tamamına yakınında tahıl üretiminde bulunulmaktadır. Bu nedenle hububat tarımı ülke için gıda güvencesinin yanı sıra aile işletmelerinin geçim güvencesini de sağlaması nedeniyle stratejik olmaya devam etmektir

Şekil 26. 1 Kg Ürün ile Alınabilecek Gübre Miktarı (kg)

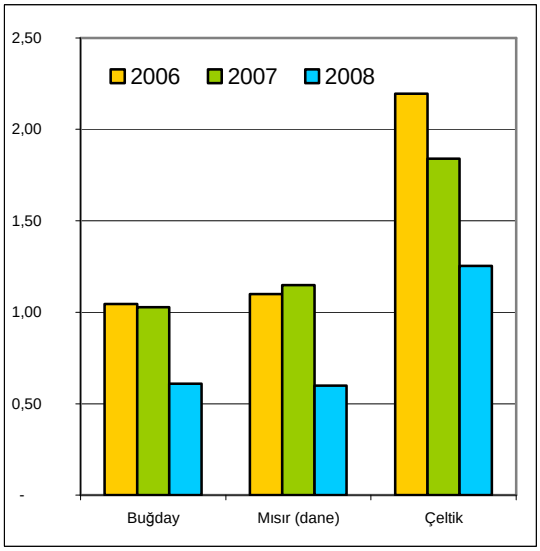

Not: 2008 yılı Ocak-Eylül ortalaması
Kaynak: TUİK, TMO, TKB verilerinden TEAE hesaplamaları

Şekil 27. 1 Kg Ürün ile Alınabilecek Mazot Miktarı (lt)

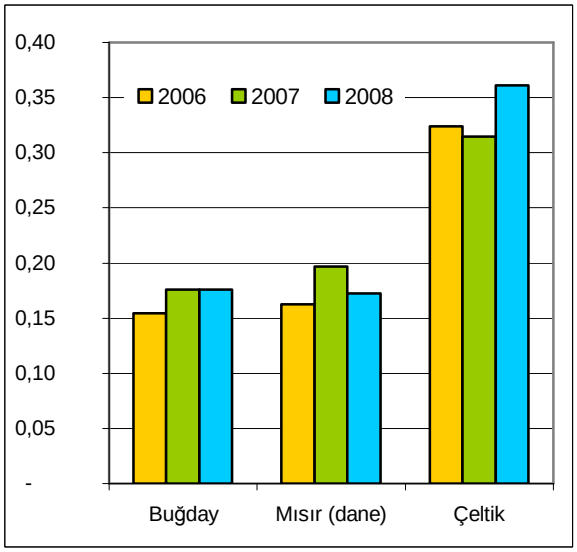

Not: 2008 yılı Ocak-Eylül ortalaması
Kaynak: TUİK, TMO, TKB verilerinden TEAE hesaplamaları

Ürün girdi paritelerine 2003 baz yılı sabit fiyatları ile bakıldığında gübre fiyatlarındaki artışların hububat aleyhine olduğu ve 1 kg ürün ile daha az miktarda gübre alınabildiği Şekil 26'da görülmektedir. Ürün/mazot paritesine bakıldığında ise buğdayda değişiklik görülmezken mısırın negatif etkilendiği ve çeltik için de pozitif bir gelişme olduğu görülmektedir. Buradan, son 3 yılda fiyat gelişmelerinden en olumsuz etkilenen ürünün mısır olduğu söylenebilir.

Bu gelişmelere ve beklentilere küresel mali kriz dikkate alınarak bakılacak olursa artan stoklara karşın global ticarette mısır ve pirinçte öngörülen azalma Türkiye'nin dışa bağımlılığının fazla olduğu bu ürünlerde sıkıntı yaratabilecektir. 2008 yılında kuraklığın etkili olmaması ve üretimin 2007 yılına göre artış göstermesi de krizin en azından bu yıl için çok etkili olmayacağı şeklinde yorumlanabilir.

Şekil 28. Kişi Başına Buğday Tüketimi (kg/yıl)

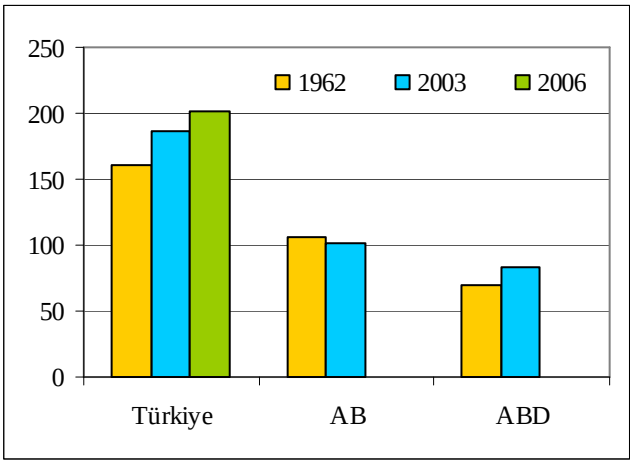

Kaynak: FAO, TUİK, TEAE

Şekil 29 . Kişi Başına Pirinç Tüketimi (kg/yıl)

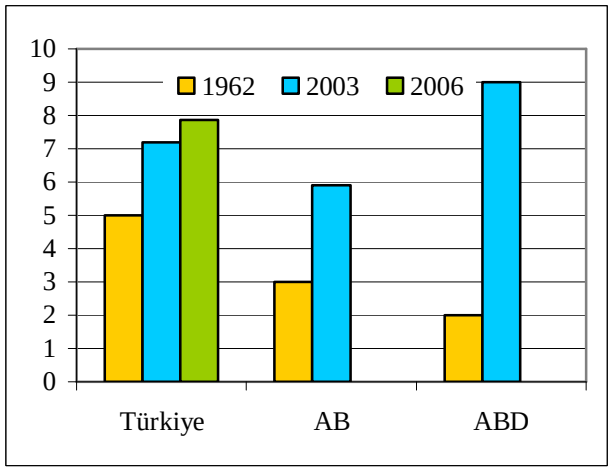

Kaynak: FAO, TUİK, TEAE

Tahıllar, gıda amaçlı kullanımın yanı sıra yenilenebilir enerji kaynağı olarak gittikçe artan miktarlarda kullanılmaktadır. Mali krize karşın AB'de enerji politikalarının aynen devamı halinde gıda dışı kullanımda mısır ve buğdaya talep artacaktır. Bu nedenle krizin yanı sıra artan talep de fiyatları etkileyecektir.

Türkiye'nin beslenme alışkanlığında hububat grubu gıdalar ilk sırada yer almaktadır ve bu grupta yer alan ürünlerin pirinç dışında hem talep elastikiyetleri hem de arz elastikiyetleri düşüktür. Bunun anlamı ise fiyatlardaki dalgalanmalardan en az etkilenecek ürünlerin bu gruptakiler olduğudur.

KUTU:2
TÜRKİYE TOHUMCULUK ENDÜSTRİSİ DERNEĞİ
(TÜRKTED)

Tohumculuk alt sektörü ile ilgili olarak yapılan bazı değerlendirmeler özet olarak aşağıda verilmiştir.

- Küresel Mali Krizin tarım ürünleri ihracatını olumsuz etkileyeceği tahmin edilmektedir.
- Üretici finansal sıkıntı içine girebilecektir.
- Çiftçi minimum girdi kullanmaya yönelmektedir.
- Piyasada para dolaşımı minimum seviyededir.
- Bankalardan kredi temini zorlaşmaya başlamıştır.
- Kurların yükselmesi maliyet artışlarını getirmektedir.
- Ürün fiyatları düşmeye başlamıştır, çiftçinin kar marjı azalmaktadır.
- Sertifikalı tohumluk kullanımı için verilen desteklerin daha etkin olması için zamanında yapılması gerekmektedir.

Yağlı Tohumlar

Dünya yağlı tohumlar üretimi FAO'nun tahminlerine göre 2008 yılında bir önceki yıla göre %7 artışla 430 milyon ton olacaktır. Yağlı tohumlar üretiminin %57'sini soya, %13'ünü kolza, %10'unu pamuk tohumu ve yaklaşık %8'ini ayçiçeği oluşturmaktadır. Türkiye'de ise 2008 yılında TUİK'in 1. üretim tahminine göre yağlı tohumlar üretiminin %81,7'sini ayçiçeği ve %6,7'sini kolza sağlamaktadır.

Dünya bitkisel yağ üretiminde soya yağı (%30) ,palm yağı (%32) ve kolza yağı (%15); Türkiye'de ise ayçiçeği yağı (%55), ve mısır yağı (%3,5) ilk sırada yer almaktadır. Likit yemekli yağ tüketiminde ise %78 ile ayçiçeği ve %14 ile mısır özü yağı kullanılmaktadır (10). Üretim ve tüketimde dünya ile farklı tercihler öne çıkmakta ve Şekil 30'da görüldüğü gibi düşük yeterlilik düzeyi ithalatı zorunlu hale getirmektedir. Türkiye'de likit yağ tüketiminde yaklaşık %2'lik bir paya sahip olan kolzanın 2008 yılı

üretiminde %3'e yakın bir artış beklenmesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 30. Türkiye'nin Bitkisel Yağ Üretim ve Tüketimi (2007/2008)

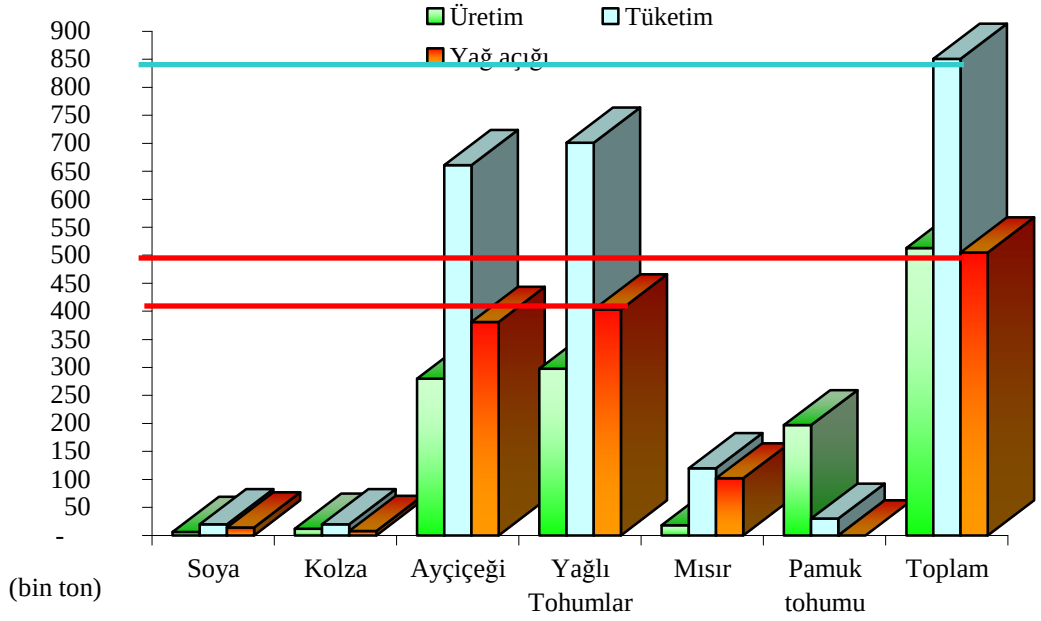

Kaynak: BYSD

Yağlı tohumlarda kendine yeterlilik yıllara ve ürünlere göre farklılık göstermekle birlikte genel olarak en düşük mısırda en yüksek kolza ve pamuktadır. Tüketim alışkanlığı dikkate alındığında ise en fazla üretim açığı olan ayçiçeği ve mısır yağı olup, yağ üretimi tüketimin ancak yarısına yakınını karşılayabilmektedir. Türkiye yağ açığını kapatmak için yağlı tohumlar ve ham yağ ithalatı yapmaktadır. Bu nedenle tüketimin tamamına yakınını (%92) oluşturan ayçiçeği ve mısır fiyatlarındaki değişim talebi etkilemesi bakımından önemli olmaktadır.

Şekil 31. Ayçiçeği Fiyatı ($/ton)

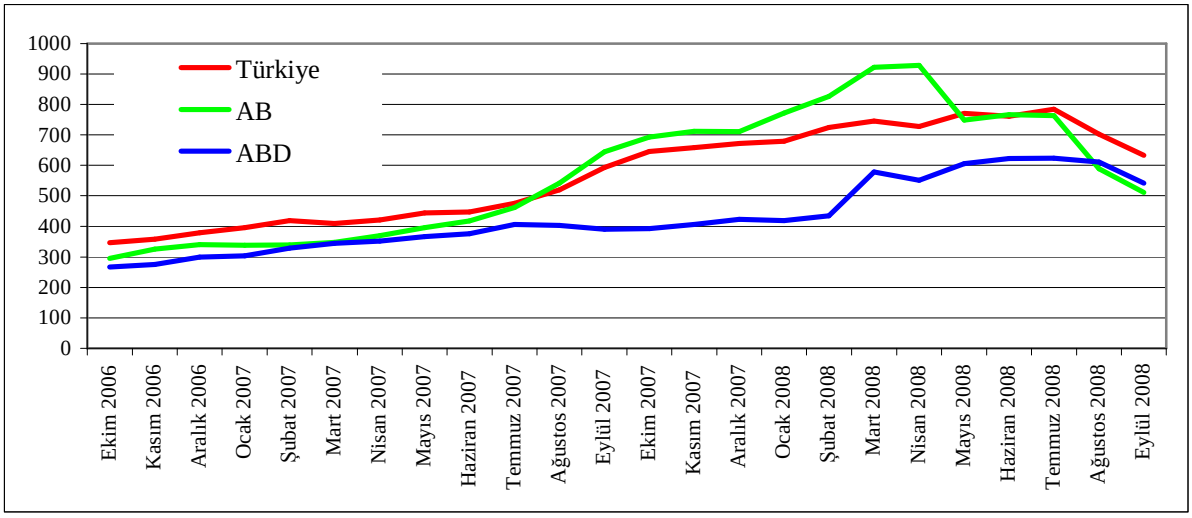

Kaynak: TUİK (üfe) ; AB Roterdam CIF; ABD Üretici Fiyatı

Ayçiçeği ve soya üretici fiyatlarının reel olarak mısıra göre daha fazla dalgalanma gösterdiği Şekil 33'de görülmektedir. Özellikle kurak geçen 2007 yılında ayçiçeği ve soya üretiminde azalma ve 2008 yılında üretimin tekrar artması ile fiyatlarda da paralel bir gelişim olmuştur.

Şekil 32. Ayçiçeği Yağı Fiyatları ($/ton)

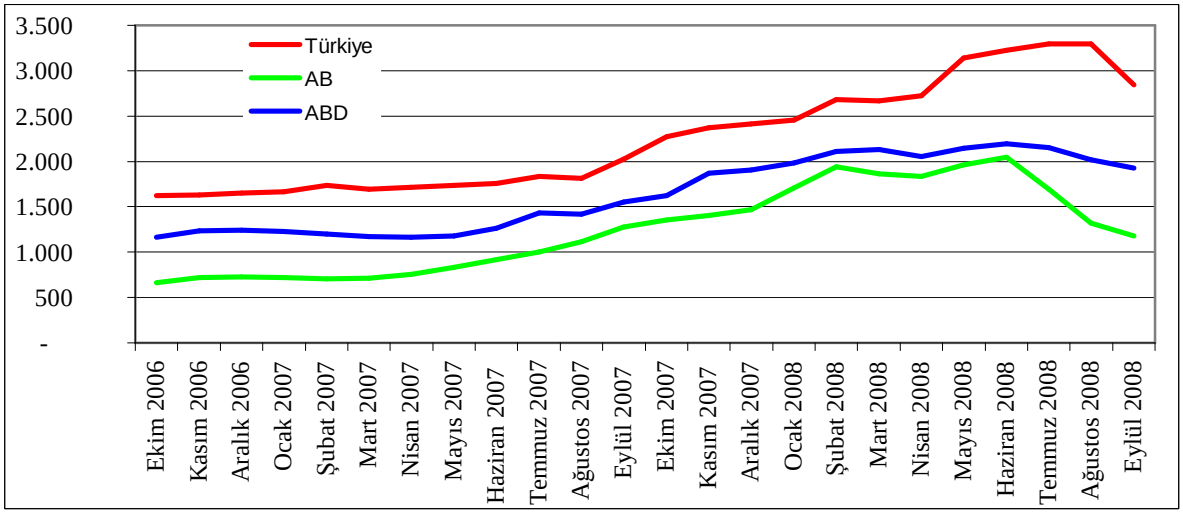

Kaynak: TUIK (tüfe); ABD Mmineapolis FOB; AB FOB fiyatları

Şekil 33. Üretici Fiyatlarının Değişimi (2003 baz yılı reel fiyatlar)

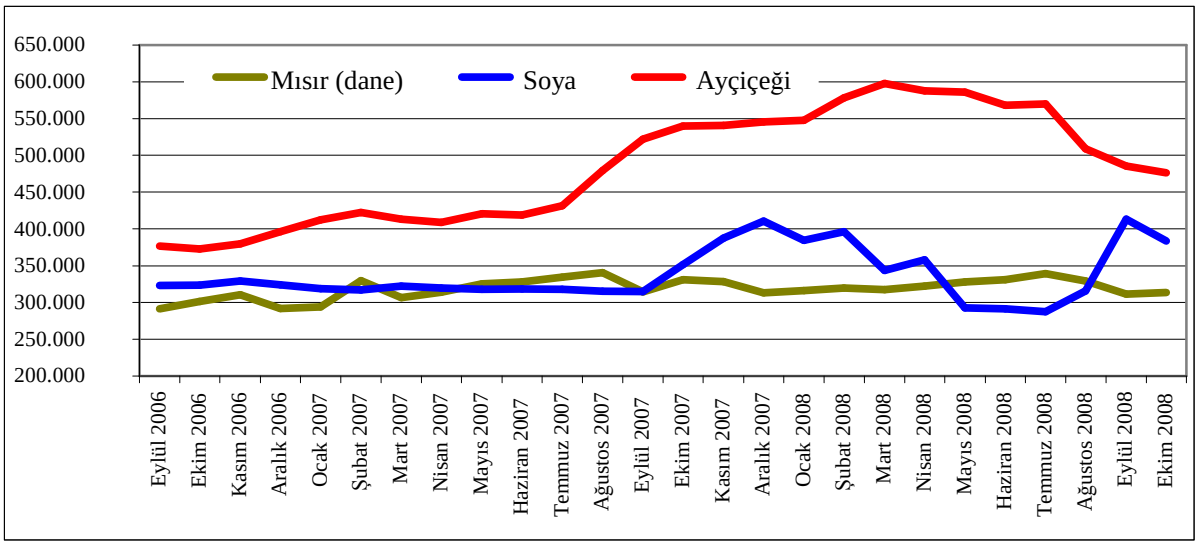

Kaynak: TUİK

Ayçiçeğinde fiyattaki artışın talepte büyük ölçüde (-0,83) azalışa ve arzda artışa (0,41) neden olacağı TEAE tarafından yürütülen bir çalışma ile belirlenmiştir. Mısırda ise aynı çalışmada talep elastikiyeti -0,14 ve arz elastikiyeti 0,30 bulunmuştur. Buna göre ayçiçeğinde talep mısırda ise arz fiyatlardan daha fazla etkilenmektedir. Mısır gıdadan çok hayvancılık için yem hammaddesi olduğundan fiyat artışlarında arz daha çok artmaktadır. Böylece Türkiye'nin yağ tüketiminde ayçiçeği üretimi ve dış piyasalardaki gelişmelerin önemi artmaktadır.

Üretimi artırma ve sürdürülebilirlik açısından bakılacak olursa, yağlı tohumlarda ürün girdi paritelerinde ayçiçeğinde çok az bir artış ve soyada azalış olmuştur. Hububat grubunda yer alan ve yağ üretimi için de kullanılan mısırda ve aslında bir endüstri bitkisi olan pamukta ise hafif bir azalma gerçekleşmiştir. Tüketici fiyatlarına bakıldığında ise 1 kg ayçiçeği ve mısır özü yağı ile daha fazla mazot alınabildiği görülmektedir. Buna göre tüketici fiyatlarında artış üretici fiyatlarından daha fazla artmıştır (Şekil 34).

Şekil 34 . Ürün Mazot Paritesi

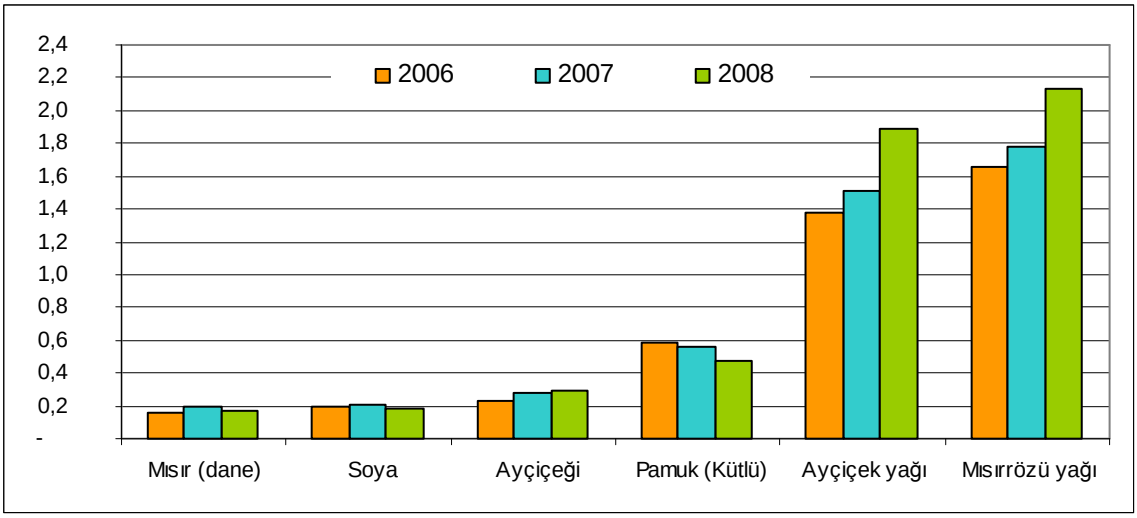

Not: 2008 yılı Ocak-Ekim ortalaması
Kaynak: TUİK

KUTU:3
BİTKİSEL YAĞ SANAYİCİLERİ DERNEĞİ

Bitkisel Yağ Sektöründe üretimin iyi ve ithalatın en az olduğu dönem olduğu için krizin henüz olumsuz etkisi görülmemiştir, ancak global mali krizin dışında son iki yılda hammade fiyatlarının artışı sektörü etkilemektedir. Sektör ihtiyacının %70 ini ithalat yoluyla yağlı tohum veya ham yağ olarak getirmektedir. Dolayısıyla dış piyasalardaki emtia fiyat artışlarından etkilenmektedir.

Sanayicinin çoğu krediyle çalışmaktadır. Bu nedenle, gelecek dönemde kredi ile çalışan firmalarda sıkıntı yaşanabilecektir. Halihazırda 1-1,5 aylık süreç içinde sektörde talepte bir daralma yaşanmamıştır.

Türkiye'de fiyatlar dünya piyasa fiyatlarına bağımlıdır. Sektörün beklentisi, yağlı tohum üretiminin artırılması ve desteklerin önceden açıklanmasıdır.

Şeker

Şeker, iklimin etkisi ile batı-doğu ve orta Avrupa ülkelerinde, ABD, Çin ve Japonya'da şeker pancarından tropik ve subtropik bölgelerde ise şeker kamışından elde edilmektedir. En önemli şeker kamışı üreten ülkeler Hindistan, Brezilya, Tayland, Çin, Avustralya, Meksika, Küba ve ABD dir. Dünyada 79 ülkede şeker kamışından, 38 ülkede şeker pancarından, 10 ülkede ise her ikisinden de şeker üretilmektedir (11).

Dünya şeker üretimi 2007/2008 piyasa yılında yaklaşık 168,9 milyon ton ham şeker olarak tahmin edilmektedir. Üretimin %69'u üretildiği yerlerde tüketilmekte geriye kalan %31 ise ticarete konu olmaktadır. Ticareti yapılan yaklaşık 53 milyon ton ham şekerin yaklaşık 9 milyon tonu tavizli ticaret, kota veya garanti edilmiş fiyatlarla ihraç veya ithal edilmekte böylece sadece 44 milyon ton ile üretimin %26'si serbest ticaret kuralları içerisinde işlem görmektedir (11). Dünya ticaretine konu olan şeker, maliyet avantajı nedeniyle büyük ölçüde şeker kamışından üretim yapan Brezilya, Tayland, Avustralya gibi ülkeler tarafından ihraç edilmektedir.

Şeker fiyatları pancar ve kamış şekerine göre önemli farklılık göstermekte olup, pancardan şeker üreten tüm ülkelerde gıda güvencesini sağlamak ve ülke ekonomisine katkı sağlamak bakımından stratejik önemi olan bir ürün olarak değerlendirilmektedir. Ülkemizde olduğu gibi AB ülkelerinde de şeker, pancar şekerinden elde edilmekte ve AB'de kotalar, fiyatlar ve karşılıklı tercihli ticaret kapsamında yapılan müdahalelerle topluluk üretimi garanti edilmeye çalışılmaktadır. AB'de şeker Ortak Piyasa Düzeni (OPD) kapsamında iç pazar, üçüncü ülkelerle ticaret, referans fiyat ve kotaları düzenleyici tedbirler kapsamında müdahale görmektedir (www.europa.eu.int).

Şekil 35. Dünya Ham ve Beyaz Şeker Fiyatı

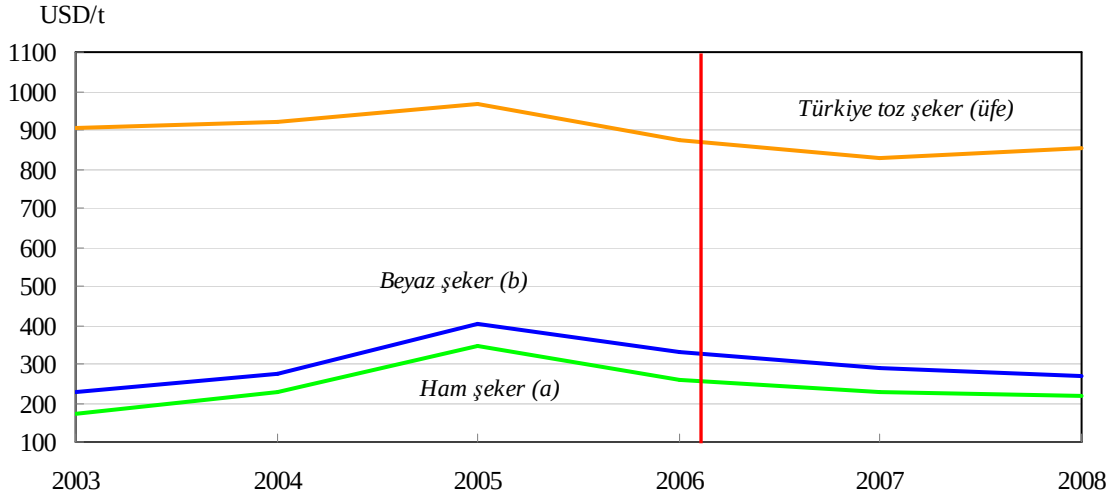

Not:
a) Ham şeker dünya fiyatı, ICE Inc. No 11, f.o.b., bulk spot price, Ekim/Kasım.
b) Rafine şeker dünya fiyatı, London No 5, f.o.b. Europe, spot price, Ekim/Kasım
c) 2008 yılı ocak- ekim ayı ortalaması
Kaynak: OECD; TUIK

Brezilya dünya şeker ve etilalkol üretiminde, ihracatında ve dünya fiyatlarının oluşmasında belirleyici rolü olan bir ülkedir. Özellikle benzin fiyatlarında öngörülen yüksek artışlar nedeniyle etil alkol için şeker kamışına olan talep araçlarda yakıt olarak kullanılması nedeniyle artmaktadır. AB de ise mali krizin enerji politikalarını olumsuz etkilememesi ve daha önce öngörüldüğü şekilde devamının sağlanması gerektiği ifade edilmektedir (17). Bu nedenle önümüzdeki dönemde AB'nin enerji politikalarında biyoenerji konusundaki politikalarının devam edip etmemesi de şeker piyasaları bakımından belirleyici bir durum olacaktır. Zira mevcut politikaların devamı, gıda dışı talebin devamını ve artışını sağlayacağı için dünya fiyatlarındaki azalmanın da beklendiği gibi çok fazla olamayacağı bir başka öngörü olarak ortaya çıkmaktadır.

Şekil 36'da biyoetanol üretiminin son yıllarda hızla artarak 50 milyon litreye yaklaştığı görülmektedir. Brezilya 30 yıldan daha fazla süredir şeker kamışından etanol üretmekte, ABD'nın ise mısırdan etanol üretiminde pazara hakim olduğu bilinmektedir (12).

Şekil 36. Biyoetanol Üretimi (1000 lt)

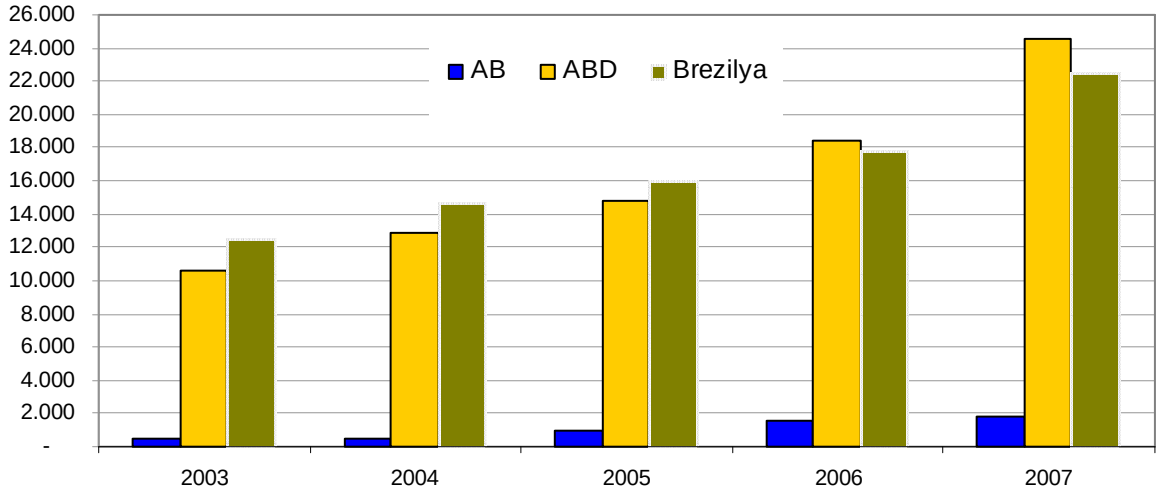

Kaynak: Anonim 2008 ; OECD; (11);(28)

Türkiye'de rekabet açısından temel sorun işletme ölçeği ve verimlilikteki düşüklüktür. AB'de 2007/2008 piyasa yılında hektara şeker pancarı verimi 68 ton iken Türkiye'de 40-50 ton ile AB'nin ancak 2/3 kadar bir verimliliğe sahiptir. Türkiye'de şeker pancarı eken çiftçilerin %80'i ve ekilen alanların %50'den fazlası 1 hektarın altındadır (12).

Şekil 37. 1 Ton Şeker Pancarı İle Alınabilecek Girdi Miktarı (lt,kg)

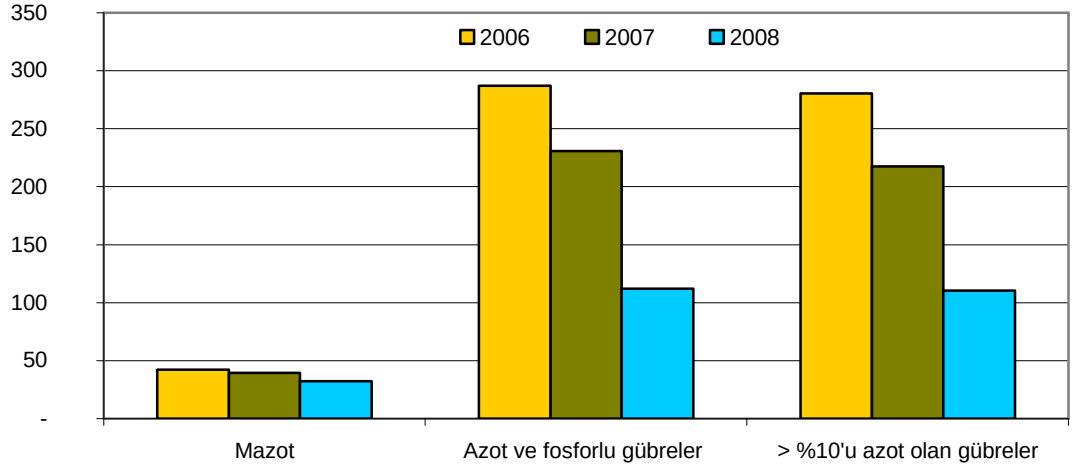

Kaynak: TUİK
2008 yılı Ocak-Ekim ayları ortalaması

Çiftçinin alım gücünü göstermesi bakımından önemli bir gösterge olan ürün girdi pariteleri 2006/2008 yılları için Şekil 37'de verilmektedir. Buna göre son 2 yılda çiftçinin sattığı şeker pancarı ile alabildiği mazot ve girdi miktarlarında azalmalar olduğu görülmektedir. Bu durum sürdürülebilir bir tarımı güçleştirmekte ve girdi fiyatlarının ürün fiyatlarından daha fazla arttığını göstermektedir (Şekil 38).

Tarımsal üretimde kullanılan önemli bir girdi olan mazotun fiyatı 2008 yılında Şubat ayından itibaren artmaya başlamış ve üretim dönemi içerisinde Haziran ve Temmuz aylarında en yüksek seviyesine çıkmıştır.

Temmuz ayından sonra azalmaya başlayan mazot fiyatları Ekim ayında 1 kg kesme şeker ile aynı fiyata ulaşmıştır. Mart ve Ağustos aylarında ise toz şeker üretici fiyatlarındaki azalma tüketici fiyatlarına yansımamış ve bu dönemde tüketici fiyatlarında az da olsa artış gözlenmiştir.

Şekil 38. Şeker ve Mazot Fiyatlarında Aylık Değişim (2003=100)

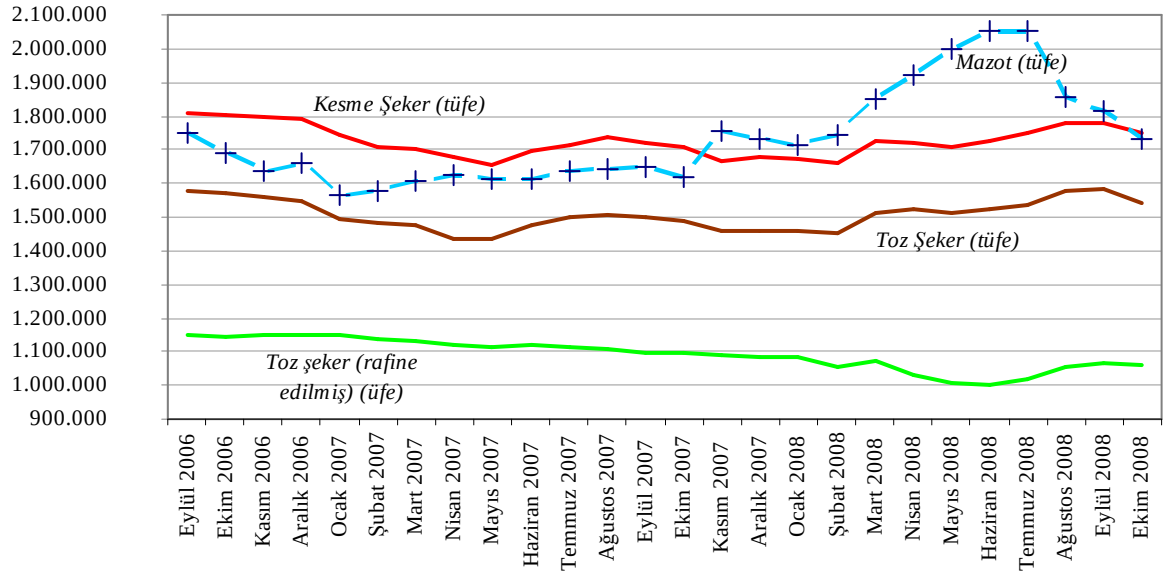

Kaynak: TUIK

Türkiye'nin şeker üretimi AB ülkelerinin (17 milyon ton) yaklaşık %12'si ve nüfusu ise AB'nin yaklaşık %14'ü kadardır. Türkiye son 40 yıl içerisinde şeker tüketimini 2,2 kat artırarak kişi başına 27,9 kg tüketim ile

Dünya ortalamasının üzerine çıkmıştır. Dünya'da kişi başına en fazla şeker tüketen önemli üretici ülkeler Brezilya ve AB ülkeleridir.

Gelecekte AB'de nüfusun azalacağı, Türkiye'de ise artış hızının bugünkü gibi devamı halinde aynı tüketim miktarını öz kaynaklarla karşılayabilmek için üretim artışının da buna göre planlanması gereği açıktır. Bununla birlikte AB ve gelişmiş ülkelerde de gıda dışı kullanımlar nedeniyle talep miktarlarında artışlar beklenmelidir. Zira, uluslararası şeker örgütü (ISO) 2008/2009 pazarlama yılında talepte %2,3 artış, arz da %4,4 ve stoklarda %5,9 azalma olacağını ve fiyatların da artacağını öngörmektedir. Talep artışında enerji için kullanımın yanı sıra Hindistan ve Çin gibi tüketimi düşük ülkelerdeki talep artışı da etkili olacaktır (29).

Fiyatların arz ve talebe yansımalarına bakıldığında ise ABD'de şekerin talep elastikiyeti -0,82, AB'nin -0,10, Brezilya'nın -0,04, Küba'nın -0,45, Meksika'nın -0,12, Afrika, Karayip ve Pasifik ülkelerinin -0,34 ve Türkiye'nin -0,22'dür. Aynı ülkelerdeki arz elastikiyeti ise sırasıyla 0,6; 0,21; 0,41; 0,38; 0,72, 0,08 ve 0,34'dür (12, 13, 26, 27).

Şekil 39. Kişi Başına Tüketim Miktarları (kg)

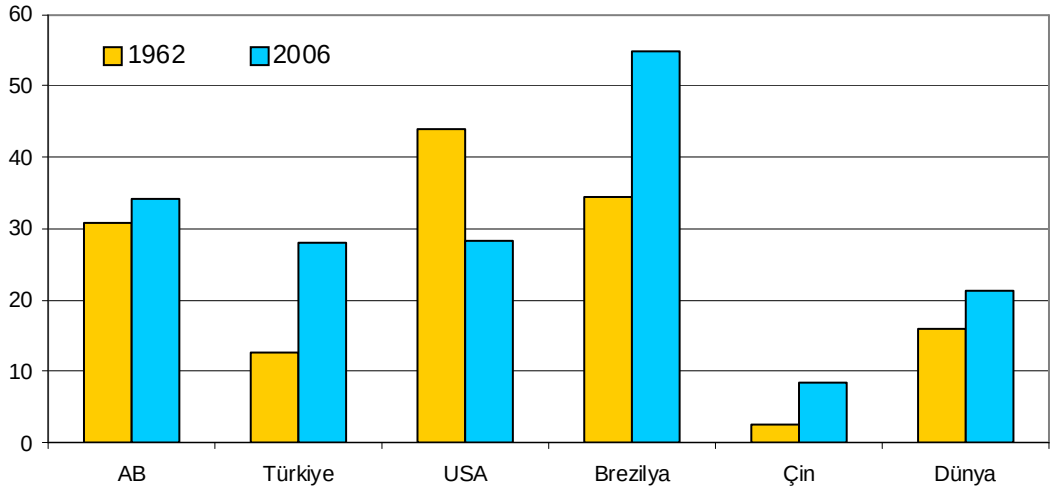

Kaynak: http://www.zuckerwirtschaft.de/2_3_2.html (11/11/2008)

Hayvancılık

Bu bölümde Dünya ve Türkiye için önemli parametreler dikkate alınarak hayvansal ürünlerden süt, kanatlı eti ve yumurta incelenmiştir.

2007 yılında dünyada süt eşdeğeri olarak 677 milyon ton süt üretilmiş, 2008 yılında ise FAO 693 milyon ton üretim olacağını öngörmüştür. Aynı dönemde ihracatın yaklaşık 1 milyon tonluk bir artışla 40,4 milyon ton olacağı beklenmektedir. Dünya ihracatının %50 den fazlası AB ve Yenizellanda'dan yapılmaktadır. İthalat yapan önemli ülkeler ise Rusya Federasyonu, Arnavutluk ve Meksika'dır.

AB yaklaşık 1 milyon işletmede dünya süt üretimin yaklaşık 1/5'ini üretmektedir. Topluluktaki işletme sayıları Romanya (242.300) ve Bulgaristan'ın (206.600) üyeliği ile büyük ölçüde artmıştır. AB'nin lokomotif ülkeleri Almanya'da 98.300 ve Fransa'da 93.400 işletmede süt üretiminde bulunulmaktadır. 2007/2008 yılı için işletme başına ortalama referans miktarlar 133.000 kg iken, eski üye ülkelerde bu miktar 285.600 kg'dır. Topluluğun son iki genişlemesinde tam üye olan ülkelerden AB10 grubunda yer alan ülkeler için bu miktarlar 61.000 kg, Romanya ve Bulgaristan için 6.800 kg'dır (14,15).

Şekil 40. Süt Fiyatlarındaki Değişim

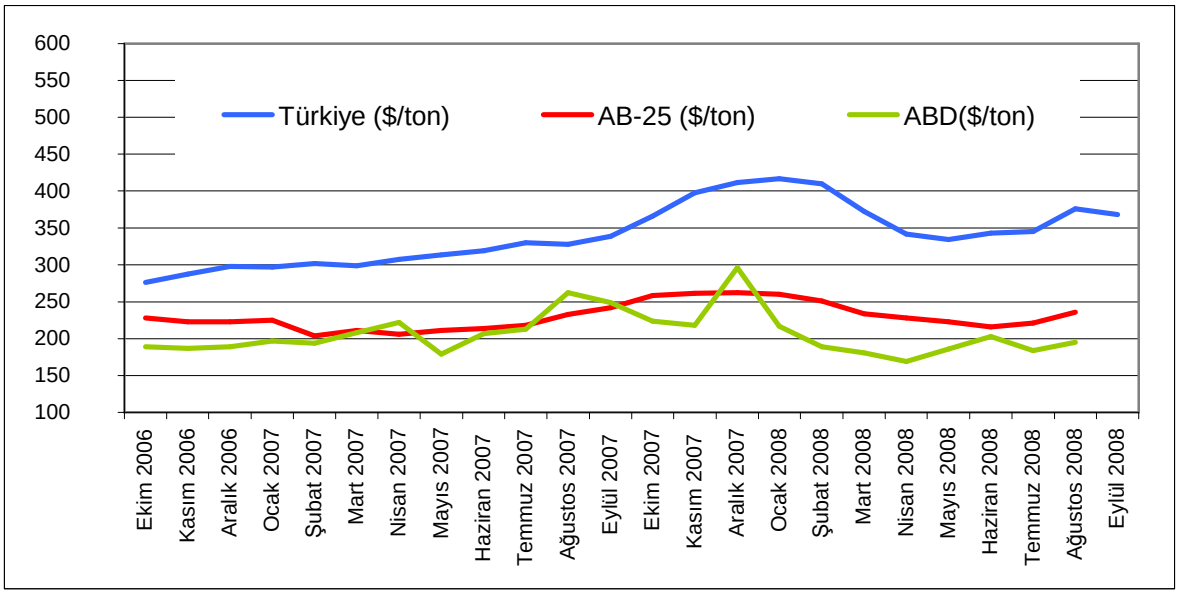

Kaynak: tuik; http://www.mdcdatum.org.uk/backdata/EUMilkPrices.xls

Şekil 41. Süt Fiyatlarındaki Değişim (2003=100)

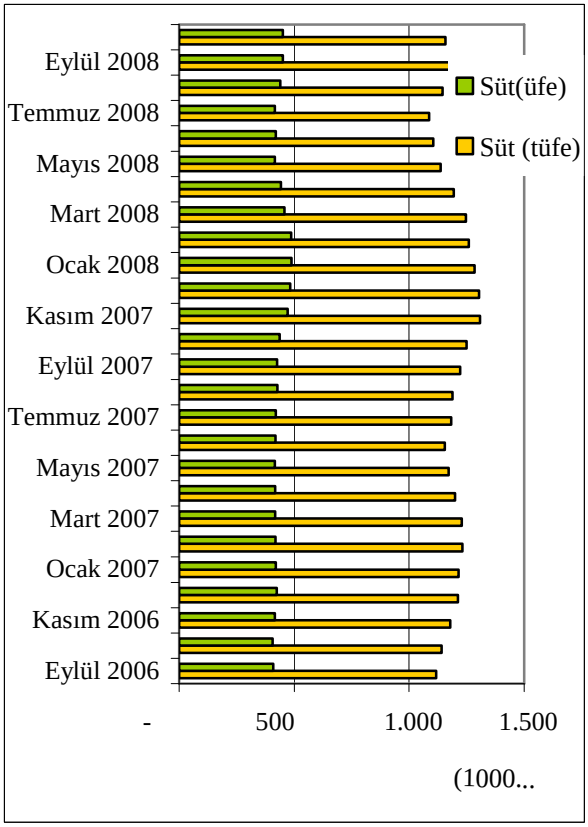

Kaynak: TUİK

Şekil 42. Yumurta Fiyatlarındaki Değişim (2003=100)

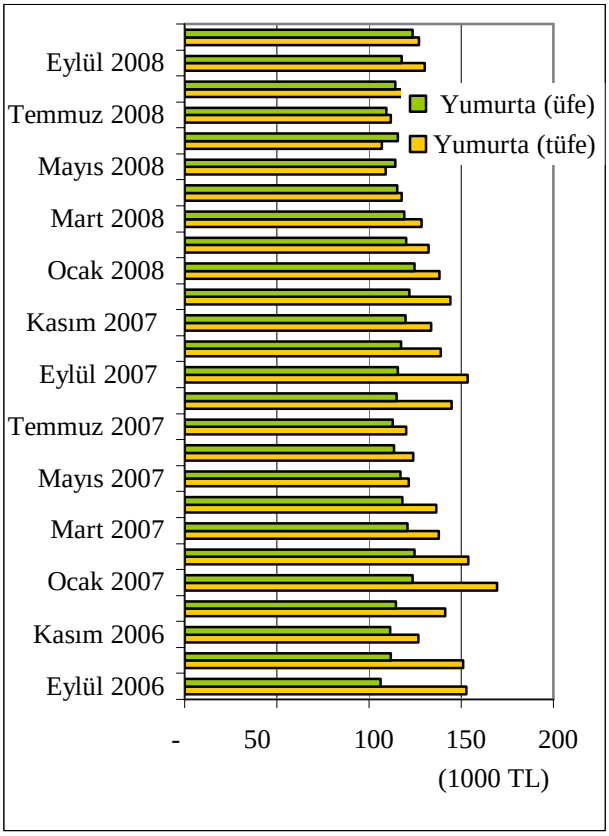

Kaynak: TUİK

Türkiye 12 milyon ton süt üretimi ile Dünya üretiminin %2'sinden azını ve AB üretiminin yaklaşık %8'ini üretmektedir (TUİK ve FAO). Türkiye'de süt fiyatlarının AB ve ABD'deki fiyatlarından yüksek olduğu ancak, 2007 yılı Eylül ayından sonra bu farklılığın giderek artığı ve Aralık 2007 – Mart 2008 döneminde en yüksek olduğu Şekil 40'dan görülmektedir. Yurt içi fiyatlarda ise üretici reel fiyatlarının çok az değiştiği, buna karşın tüketici fiyatlarındaki değişimin Kasım ve Nisan aylarında daha belirginleştiği görülmektedir. Üreticinin eline geçen fiyatlarla tüketicinin ödediği fiyatlar arasındaki farklılığın 2 katından fazla olması da sanayi sütünün maliyetinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir (Şekil 41).

Rabobank tarafından yapılan bir çalışmaya göre dünya süt pazarının şu anki zayıf durumuna karşın orta ve uzun vadede süt ürünlerinde fiyatların artacağı tahmin edilmektedir. Sektör için 2009 ortalarından

itibaren bir dönüm noktası olacağı ve süt üreticileri ve sanayinin güçlü fiyat dalgalanmaları ve düşük marjlara kendilerini hazırlamak zorunda oldukları belirtilmektedir. 2008 sonunda fiyat baskısının kısa süreli aşılacağı ve bununla birlikte Çin'deki melamin skandalının negatif etkileri, mali kriz ve ABD'nin süt üretiminin yavaş büyümesinin yüksek tüketici fiyatları getireceği beklenmektedir. Global konjonktüre göre talep Eylül 2009'da da hala uzun süreli trend çizgisinin altında kalacaktır. Yılın geri kalan süresi içinde güçlü bir dünya ekonomisi ve fiyat azalmasıyla teşvik edilen talebin pozitif bir trendi ortaya çıkaracağı umut edilmektedir. Bu nedenle süt ürünlerinde dünya fiyatı önceki yıla göre uzun süreli olarak yüksek bir seviyede dalgalanacaktır (18).

Süt maliyeti içinde önemli girdilerden olan süt yeminin Türkiye'de reel fiyatının Ağustos 2007- Nisan 2008 döneminde arttığı ve girdi fiyatlarındaki artışın ürün fiyatlarına 1-3 ay içerisinde yansıdığı Şekil 41 ve Şekil 43'den anlaşılmaktadır.

Şekil 43. Girdi Fiyatlarındaki Değişim (2003=100)

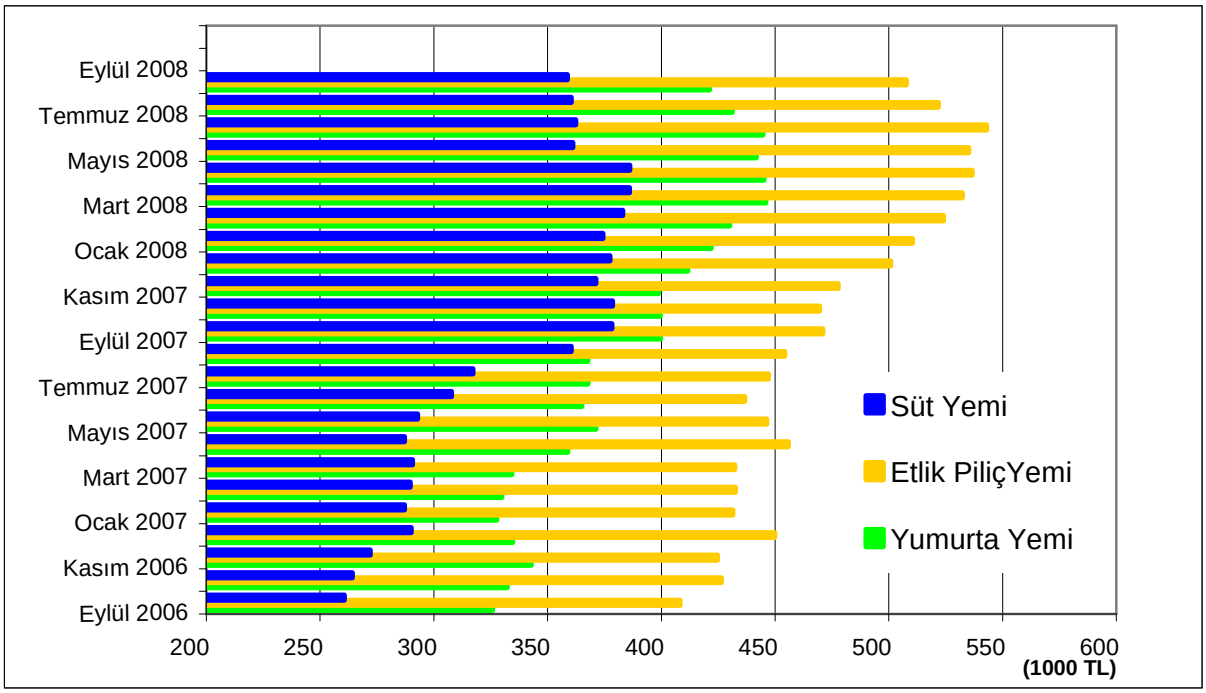

Kaynak: tuik

Süt maliyeti içinde önemli olan süt yemi ile ürün fiyatı arasındaki pariteye bakıldığında ise son iki yıldır negatif bir gelişme olduğu görülmektedir. 2007 ve 2008 yıllarında ürün girdi paritesinin 1'in altına

düşmesi ile 1 litre süt ile daha az miktarda süt yemi alınmıştır (Şekil 44). Buna göre süt fiyatlarındaki reel artışın girdi fiyatlarındaki reel artışın altında kaldığı söylenebilir.

Şekil 44 . 1 Kg Ürün İle Alınabilecek Girdi Miktarı (lt,kg)

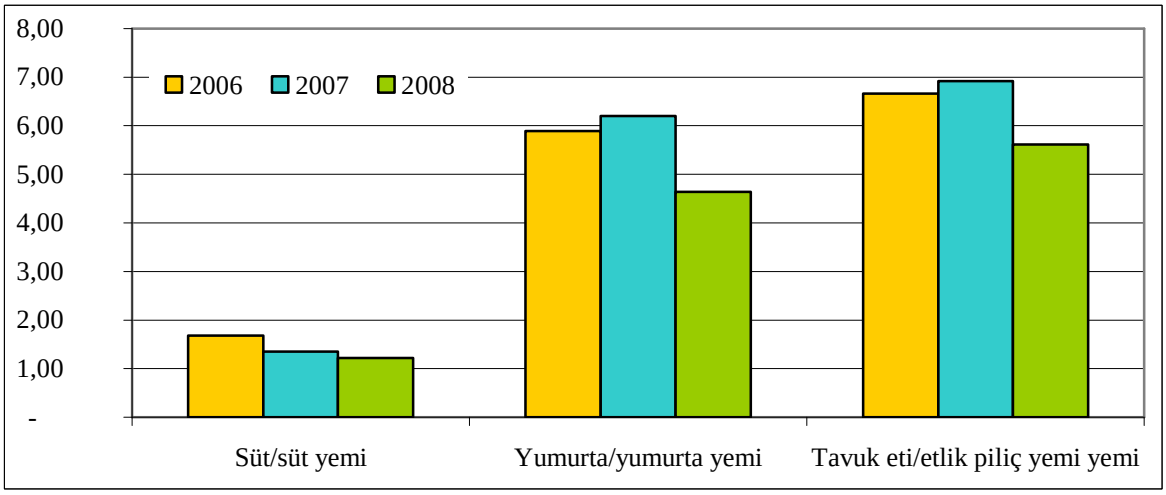

Kaynak: TUİK, Türkiyem-Bir
Not: 2008 yılı Ocak-Ekim ortalamaları

Türkiye'de gıda tüketimi uzun yıllardan beri bitkisel ağırlıklı olmuş hayvansal kaynaklı gıda tüketimi ise AB ve gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmıştır. Süt tüketimi de 40 yıl öncesine göre 2 kat artmakla birlikte halen gelişmiş ülkeler seviyesinden uzaktır.

Şekil 45. Kişi Başına Süt Tüketimi (kg/yıl)

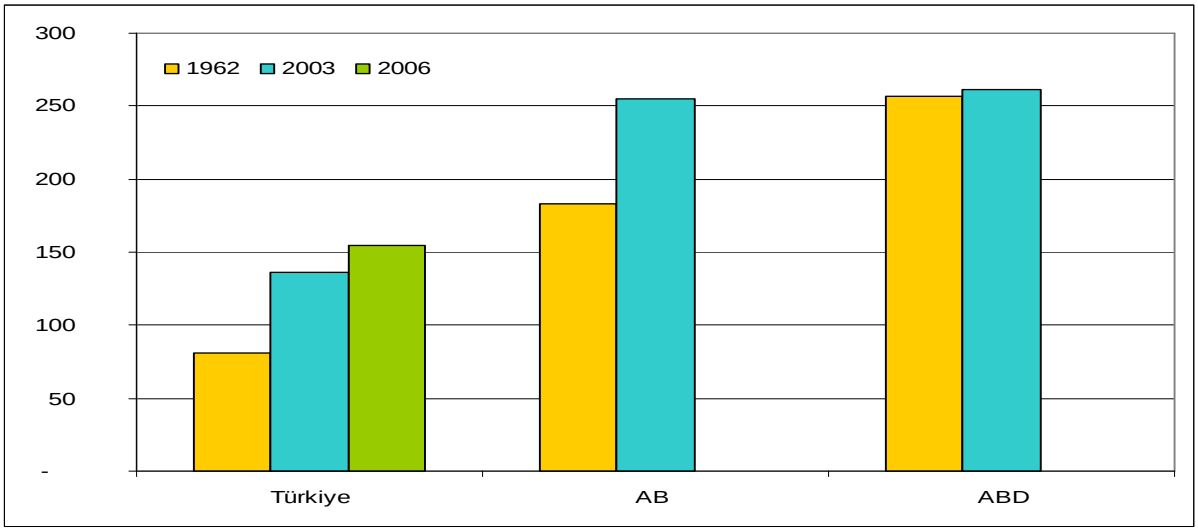

* Türkiye inek sütü, AB ve ABD tereyağı hariç süt eşdeğeri
Kaynak: FAO, TUİK, TEAE

Türkiye süt ve ürünleri tüketimini yurt içi üretim ile karşılamakta ve dış ticaret önemsiz düzeylerde gerçekleşmektedir. Bu nedenle dünya piyasalarındaki gelişmelerden ziyade yurt içi piyasalarda dengenin kurulması istikrarın sağlanması bakımından daha önem kazanmaktadır. Türkiye'de kişi başına süt tüketim miktarı düşük olmakla birlikte içinde bulunduğumuz global mali kriz gibi olağan üstü durumlarda kendi tüketim miktarını karşılayabilmek önemli bir avantaj olmaktadır. Zira piyasaların krize nasıl tepki vereceği belirsizliğini korumakta ve fiyatlar ve talep açısından dalgalanmaların önceki yıllara göre daha fazla olacağı beklentisi yoğunluk kazanmaktadır. Son yıllarda hız kazanan küreselleşme ve ileri liberalizasyona karşın kriz bir kez daha yurt içi üretimin ve istikrarın önemini hatırlatmıştır. Çünkü, global pazarların daha ucuza gıda teminini sağlayabileceği gibi aynı zamanda yüksek riskleri de bünyesinde barındırdığını göstermiştir. Türkiye açısından süt sektöründe krize bakıldığında ithal edilen yem hammaddelerinin fiyatlarında kriz nedeniyle bir azalma olursa bu durum maliyetlerde olumlu etki yapabilir. Böylece global krizin sektörde olumsuz bir etkisi olmaz, ancak yem fiyatlarında artış olursa bu üretime olumsuz yansıyacağı gibi düşük olan talepte de fiyat artışına bağlı olarak daralma yaratması beklenir. Bu nedenle önemli girdilerde de dışa bağımlılığın fazla olması negatif bir etki yaratmaktadır. Süt tüketiminin gelişmiş ülkeler düzeyine çıkarılması için de maliyetlerin azaltılması ve tüketici gelirinde artış olması gerekmektedir.

2008 yılında kuraklığın etkili olmaması ve tarımsal üretimde iyi bir yılın geride bırakılması ile özellikle mısır ve buğday fiyatlarındaki düşüş de bir avantaj olarak değerlendirilebilir.

Süt tüketilmesi gereken temel gıda maddesi olmasına karşın diğer gıda maddelerine göre talep elastikiyeti oldukça yüksektir. Fiyatlardaki 1 birimlik artış talepte 0,87 birim azalmaya yol açmaktadır. Talepte olduğu gibi arz cephesinde de fiyatlara reaksiyon yüksek olmakta ve arz elastikiyeti 0,51 ile yüksek bulunmaktadır. Bu durum fiyatların piyasada arz talep dengesinin oluşmasında etkisinin yüksek olduğunu göstermekte

ve ürün fiyatlarının artması halinde talepte önemli daralmalar olacağını göstermektedir.

Türkiye'de 2007 yılında 1 milyon ton kanatlı eti ve 793 bin ton yumurta üretilmiştir. Kanatlı eti üretimi 2001 yılından itibaren sürekli artmış, yumurta üretimi ise daha istikrarsız bir değişim (artış/azalış) göstermiştir (Şekil 46). Kanatlı alt sektöründe 2001 yılından itibaren kanatlı eti ihracatı ve dönemsel olarak 1994, 1998 ve 2001 yıllarında yumurta ihracatının üretime oranında önemli artışlar olmuştur. Türkiye'nin geçmişte yaşadığı kriz yılları olan 1994 ve 2001 yıllarında üretimde azalma olmasına karşın ihracat miktar olarak artmıştır. Kriz yıllarında ithalatın da çok düşük düzeylerde yapılmış olması iç piyasada talebin azaldığını göstermektedir.

Şekil 46. Türkiye Kanatlı Eti ve Yumurta Üretiminde Uzun Dönem Ortalamasından Sapmalar (1991-2007;ton)

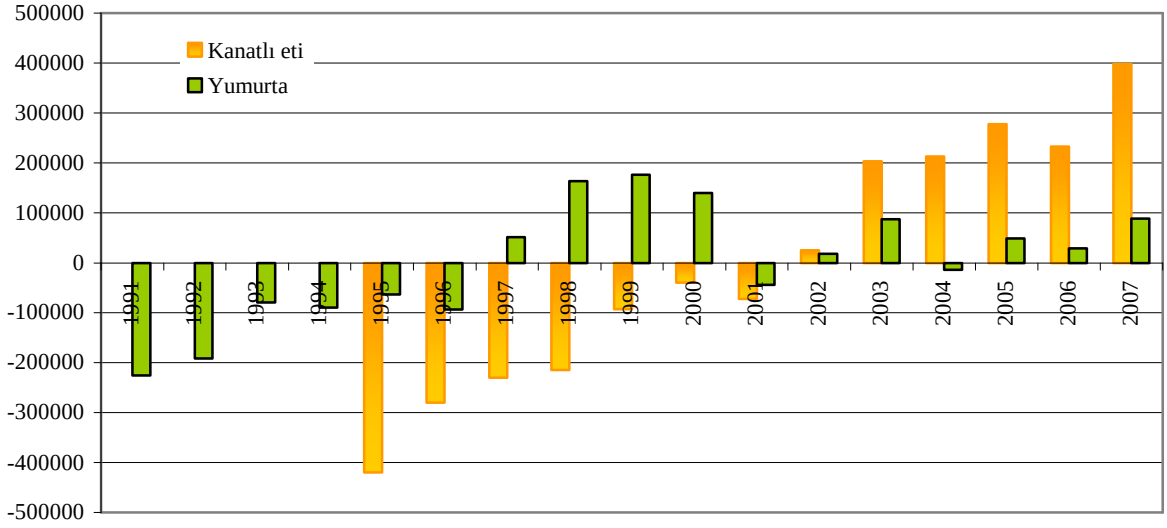

Kaynak: TUİK

Türkiye'de süt tüketiminde olduğu gibi yumurta ve kanatlı eti tüketimleri de halen AB düzeyinden uzaktır (Şekil 49; Şekil 50). AB ve Türkiye'de kanatlı eti ve yumurta fiyatlarına bakıldığında fiyatların Ekim 2006'dan itibaren artış göstermesine karşın Türkiye'deki fiyat değişiminin daha fazla olduğu Şekil 47 ve Şekil 48'den görülmektedir. Yurtiçi fiyatlarda ise yumurta üretici ve tüketici fiyatları arasındaki marj reel fiyatlarla

birbirine yakın ve bazı aylarda üretici fiyatı tüketici fiyatından yüksektir (Şekil 42).

Şekil 47. Yumurta Fiyatları ($/Ton)

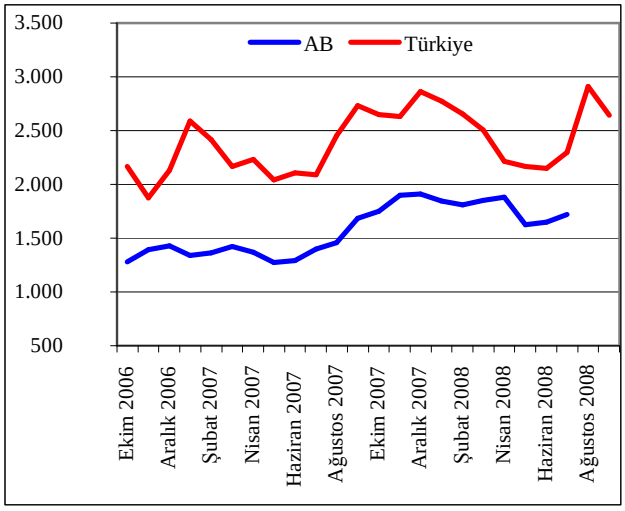

Not: Türkiye fiyatları tüfe cari fiyatlarıdır.
Kaynak: (22) (23)

Şekil 48. Kanatlı Eti Fiyatları ($/ton)

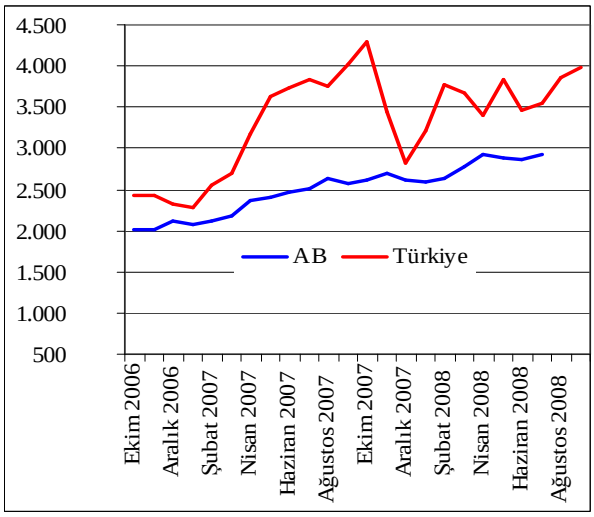

Not: Türkiye fiyatları tüfe cari fiyatlarıdır.
Kaynak: (22) (23)

Hayvansal ürünlerin tüketiminin yetersiz olmasında fiyatlar ve tüketicinin alım gücü önemli bir etkendir. Bununla birlikte hayvansal gıdalar içinde kanatlı eti kırmızı et ikamesi daha kolay olmaktadır. Kriz dönemlerinde hayvansal gıdalar içerisinde kısıtlamaya gidilen ürünlerin başında fiyatı nedeniyle kırmızı et gelmektedir. Zira kırmızı et fiyatlarındaki değişim arz ve talepte süte benzer bir değişim göstermekte, talepte büyük ölçüde azalma, arz edilen miktarda ise talepteki daralmaya bağlı olarak düşük miktarlarda artış söz konusu olmaktadır. Yumurtada ve beyaz ette de talep fiyatlardan daha fazla etkilenmektedir. Her iki üründe de talep elastikiyeti et ve süte göre düşük olmakla birlikte yüksek, arz elastikiyeti ise düşüktür (Şekil 20). Böylece, özellikle kriz dönemlerinde talepte azalma/artışın arzdaki azalma/artışa göre daha fazla olacağı anlaşılmaktadır. Bu durumda, muhtemel global mali krizin süresi ve ihracat imkanlarının artırılması arzda belirleyici olacaktır.

Şekil 49. Kişi Başına Kanatlı Eti Tüketimi (kg/yıl)

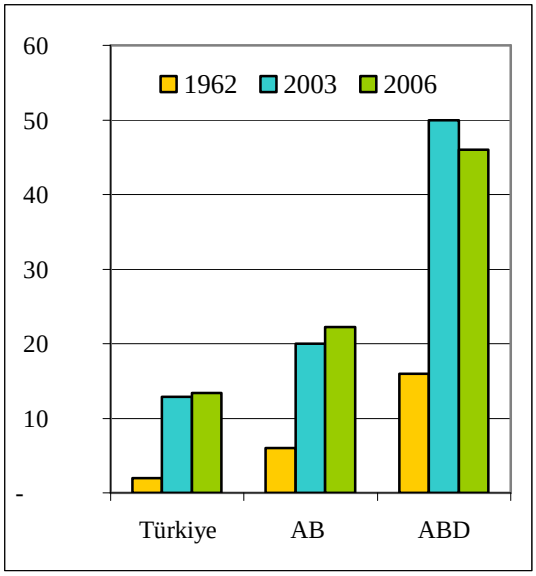

Kaynak: FAO, TUİK, TEAE (19)

Şekil 50. Kişi Başına Yumurta Tüketimi (kg/yıl)

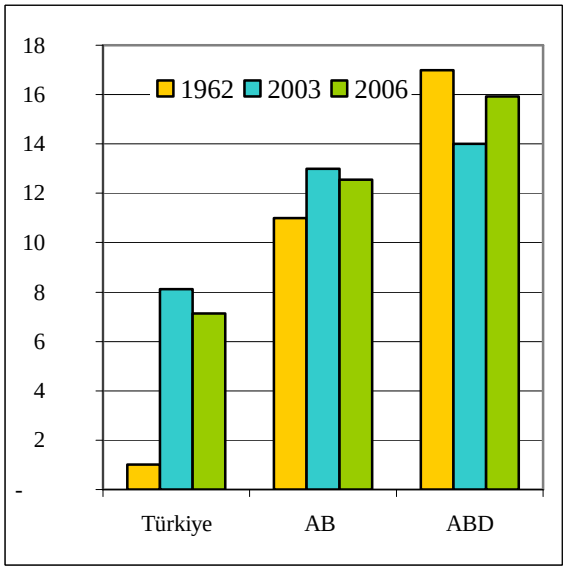

Kaynak: FAO, TUİK, TEAE (20), (21)

Girdi fiyatları Şekil 43'de görüldüğü gibi Eylül 2006'den itibaren sürekli artmış, 2008 yılında Ağustos ayından itibaren de bir azalma olmuştur. Son 2 yılda ürün/girdi paritelerindeki gelişim de negatif olmuştur. 2007 yılında bir önceki yıla göre artış gösteren parite 2008 yılında azalmıştır.

KUTU:4
Kanatlı Eti Alt Sektörü: BESD-BİR

Türkiye'de kanatlı eti alt sektörü, 1990 yılında 217 bin ton üretim seviyesinden, 2007 yılında 1,1 milyon ton üretim düzeyine ulaşmıştır. 2007 yılında kanatlı eti üretiminin 1.012 bin tonu piliç eti, 33 bin ton hindi eti, 55 bin ton çıkma tavuk ve diğer kanatlı etleri oluşturmuştur. Hızlı gelişimiyle bu süreçte Türkiye'nin hayvansal protein açığını kapatmada önemli rol oynamıştır. Diğer yandan yıllar itibariyle kanatlı eti ve tavuk ayağı ihracatında artış yaşanmaktadır. 2008 yılı 10 aylık dönemde Türki Cumhuriyetler, Bosna-Hersek ve Vietnam başta olmak üzere 70 milyon dolara ulaşan ihracat yapılmıştır.

Kanatlı sektöründe maliyetin %70'ini yem oluşturmaktadır. Yemin %55-60'ı mısır, %40-45'i soyadır. Türkiye'nin yıllık 4,5 milyon ton mısır ihtiyacının 3/4 ü yurtiçinde üretilmektedir. Geriye kalan 1/3 ü ithalattır. Soyada ise üretim miktarımız sadece 50 bin ton olup, talebe oranla yetersiz olduğu için Türkiye soya ihtiyacının hemen hemen tamamı yurtdışından elde edilmektedir.

Kanatlı sektörü 1990-2007 yılında yılda ortalama %11 oranında büyümüştür. Bu süreç aşağıdaki şekilde 3 yıllık dönemler, kriz ve durgunluk yılları olarak gösterilmiştir. Sektör 1994 ve 2001 ekonomik kriz yıllarında %16 ve %11, 2006 yılındaki kuş gribinden dolayı %5 oranında küçülmüştür. 2004 ekonomik krizini %4 oranında büyüme ile kapatmıştır. Son 4 yılı ise her bir yıla özgü farklı nedenlerle büyüme oranları yavaşlamıştır. 2005 yılında medyada gıda ürünlerinde kullanılan hormonlar konusunda yapılan spekülasyonlar, 2006 yılında kuş gribi, 2007 yılında ise gıda krizi nedeniyle maliyetlerin yükselmesi ile durgunluk dönemine girmiştir. Kanatlı eti sektörü bu ortam içinde 2008 yılındaki küresel mali krize iç piyasadaki dalgalanmalar ile girmiştir.

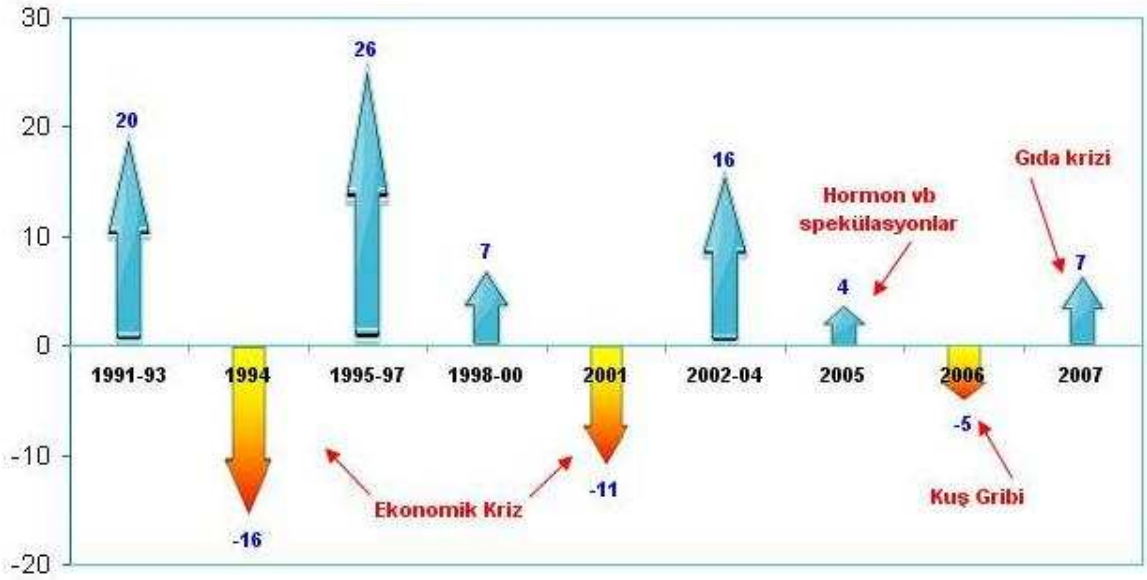

Küresel Mali Krize, güçlü giren sektörlerin daha dayanıklı olacağı kuşkusuzdur. Son 20 yılda büyük gelişmeler kaydeden ve hayvansal protein açığını kapatmada önemli misyon üstlenen kanatlı eti sektörünün kriz ortamında sürdürülebilir üretimini sağlayabilmesi için;

- Yem maliyetlerinin ve dışa bağımlılığının azaltılması gerekmektedir. Yem hammaddelerinin daha düşük fiyattan yurtdışından temini yerine yurtiçi üretimden karşılanması sektörün tercihidir. Bu nedenle mısır ve soya üretimin arttırılması gereklidir.
- Yurtiçinde üretimi yetersiz olan soya fasülyesi ve soya küspesi için gümrük verilerinin düşürülmesi maliyetlerin azaltılmasında önemlidir.
- Son yıllarda kanatlı eti ihracatında sağlanan gelişmelerin artarak devam etmesi için mevcut pazarların korunması, Türki Cumhuriyetler, Rusya ve diğer ülkelerde yeni açılımlar sağlanması önemlidir. İhracat teşviki Türkiye'de 26$/ton, AB'de 450 euro/ton, ABD'de ise 600$/ton'dur. Uluslararası taahhütlerimiz teşvik miktarının arttırılmasında sınırlılıktır, ancak ihracatın teşviki kanatlı sektörünün geleceği ve ülke ekonomisine getirisi açısından farklı yollarla arttırılmalıdır.

KUTU:5
Yumurta Alt Sektörü: YUM-BİR

Yumurta temel gıda maddelerinden biri olduğu için yurtiçi talepte çok büyük gerilemeler beklenmemektedir. Yurtdışı talepte ise, yumurta ihracatı yapılan ülkeler henüz krizden etkilenmediği için daralma beklenmemektedir.

Yumurta üretimi her yıl Eylül ayında en üst seviyesine çıkmaktadır. Eylül-Ocak dönemi kış sezonu ve eğitim dönemi nedeniyle yumurta tüketiminin en fazla olduğu dönemdir. Krizin üretim ve talebin en üst seviyede olduğu Eylül ayında çıkmış olması avantaj olarak değerlendirilmektedir.

Diğer yandan, son yıllarda artan yumurta ihracatı ile arz fazlası dengelenmiş, yumurta üreticileri ihracata yönelerek sürdürülebilir üretim sağlamışlardır. İhracatın olmaması durumunda sektör ciddi darboğazlarla karşılaşabilir.

Son 2 yıldır yumurta alt-sektöründe nakit darlığı yaşanmaktaydı. Peşin satışlar yavaşlamış, vadeli satış eğilimi artmıştır. Gıda krizi döneminde hammadde fiyatlarındaki artışla birlikte maliyetlerde de ciddi artışlar yaşanmıştır, ancak petrol fiyatlarının gerilemesiyle navlun fiyatlarında da gerilemeler kaydedilmektedir. Buna rağmen döviz kurlarının artmasıyla bu avantaj kullanılamamıştır. Bu süreçte kredi ile çalışan firmalar sıkıntı yaşamışlardır, mali krizden de en çok etkilenecek firmalar kredi kullanan firmalar olacaktır, ancak sektörde ciddi derecede bir çözülme beklenmemektedir. Yumurtanın zorunlu gıda olması, son yıllardaki ihracat açılımı, ihracat yapılan ülkelerin krizden etkilenmemiş olması (Irak ve Türki Cumhuriyetler) ve sektörde yer alan firmaların değişik koşullara uyum kabiliyetinin fazlalığı (bireysel pazarlama yerine toplu pazarlama gibi) nedeniyle krizden çok fazla etkilenmeyeceği tahmin edilmektedir.

Önemle vurgulanan iki husus girdi maliyetlerinin yüksekliği ve ihracat desteklerinin devam ettirilmesidir.

KUTU:6
TÜRKİYE DAMIZLIK SIĞIR YETİŞTİRİCİLERİ MERKEZ BİRLİĞİ (DSYMB)

Süt sektöründe altyapı konusunda bozukluklar mevcuttur. Süt fiyatları üretici aleyhine dalgalanmaktadır. Bunun en büyük nedeni piyasayı düzenleyen bir kurumun olmamasıdır. Süt Endüstrisi Kurumu faaliyetteyken nispeten daha iyi bir piyasa vardı. Süt fiyatları sanayici lehine serbest piyasada şekillenmektedir ve bu üreticiyi olumsuz etkilemektedir.

Büyükbaş hayvancılık ile uğraşan üretici genellikle işletmesinde çoklu üretim yapmaktadır. Yani bitkisel üretim yanında hayvancılıkla da uğraşmaktadır. Bunun en önemli nedeni riski dağıtmak ve likidesi bitkisel üretime göre daha fazla olan hayvancılık yaparak işletmesinin nakit ihtiyacını karşılayabilmesidir.

Zaten yapısal sorunları olan büyükbaş hayvancılık, kriz dönemlerinde daha fazla etkilenmektedir. Maliyetleri karşılamada zorlanan üretici hayvanlarını kesime göndermektedir.

Süt piyasasında ekim ayında fiyatlar yükselmektedir, ancak bu yıl ilk defa ekim ayında süt fiyatları düşmüştür. Bu durum küresel krizin yansıması olarak nitelendirilmektedir. Önümüzdeki dönem yem fiyatları belirleyici olacak ve 2009 yılında yem fiyatlarının artması halinde hayvan kesimleri de artış gösterebilecektir.

KUTU:7
Türkiye Yem Sanayicileri Birliği (TÜRKİYEM-BİR)

Yem piyasasında Ağustos 2007'den itibaren kriz ortamı kendini göstermeye başlamıştır. Mali kriz beklentisi uzmanların görüşleri doğrultusunda 2007 sonu, 2008 veya en geç 2009 yılında tahmin ediliyordu. Halihazırda yem sektöründe nakit sıkıntısı yaşanmaktadır. Sektörde özellikle Haziran ayından itibaren nakit dönüşleri çok azalmıştır. Eylül 2008'den yani Mali Krizin küresel piyasaları etkilemesinden sonra da bu durum hızlanmıştır.

Haziran ayında TMO 480 dolardan mısır ithalatı yapılmış, sektör satın almış, ancak şu anda fiyat 380 dolara gerilemiş olmasına karşın nakit sıkıntısı olduğu için satın almalar gerçekleştirilememektedir.

Küresel Mali Krizle gelişen başka bir olay ise kredi darlığıdır. Bankaların sektöre verdiği krediler hemen hemen sıfırlanmış durumdadır. Bunda geleceğe yönelik beklentiler etkili olmaktadır. Bankalar firmalara kredi açmakta ihtiyatlı davranmakta ve kredi vadelerini azaltmaktadırlar.

Ülke olarak 1994 ve 2001 yılında 2 defa kriz geçirilmiş olması, yapımızı sağlamlaştırmıştır, ancak süresi ve büyüklüğü henüz belli olmayan bu krizde güven ortamının sağlanması ulusal düzeyde olduğu kadar sektör açısından da temel şarttır.

Kriz sürecinde iç talepte mutlak surette daralma olacağı tahmin edilmektedir. Sektörün hammadde sağladığı, beyaz et, yumurta, büyük ve küçükbaş hayvancılık açısından ihracat potansiyelinin arttırılması için gerekli tedbirlerin alınması önemlidir.
Karma yem ihracatı da 2008 yılında başlanmış olsa da, sürdürülebilirliği konusunda sıkıntılar doğacaktır. Zaten, ülkesel çapta amacımız karma yem ihracatı değil hayvansal ürünlerin (gıdaların) ihracatı olması gerekmektedir.

Pamuk

Dünya pamuk üretiminin 2008/2009 piyasa yılında bir önceki yıla göre yaklaşık 1,5 milyon ton azalış ile 25 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir. Pamuk üretimindeki azalışa karşın tüketimin yaklaşık 26,6 milyon ton ile önceki yıla göre çok az bir azalış göstermesi beklenmektedir. Dünya'da hem üretimde hem de tüketimde Çin ilk sırada yer almaktadır. Diğer önemli üretici ülkeler Hindistan, ABD ve Pakistan'dır (16).

Türkiye'de ise kütlü pamuk üretimi TUİK'in 2008 yılı tahminlerine göre yaklaşık %9 azalarak 2 milyon tondur. Türkiye dünya pamuk üretiminde 8. ve tüketimde ise 4. sırada yer almakta ve üretim talebi karşılayamamaktadır. Türkiye'nin uzun yıllar lif pamuk üretimi ve talep ortalamalarına göre yıllık değişimleri Şekil 51'de görülmektedir. Buna göre 1997 yılından itibaren hem üretim hem de tüketimde artış olmasına karşın talepteki artışların daha fazla olması üretimdeki yetersizliği gittikçe artırmakta ve tüketimin ancak yarısı yurt içi üretimle karşılanır hale gelmektedir.

Şekil 51. Türkiye Pamuk Üretim ve Talebinde Uzun Yıllar Ortalamasından Sapmalar (ton)

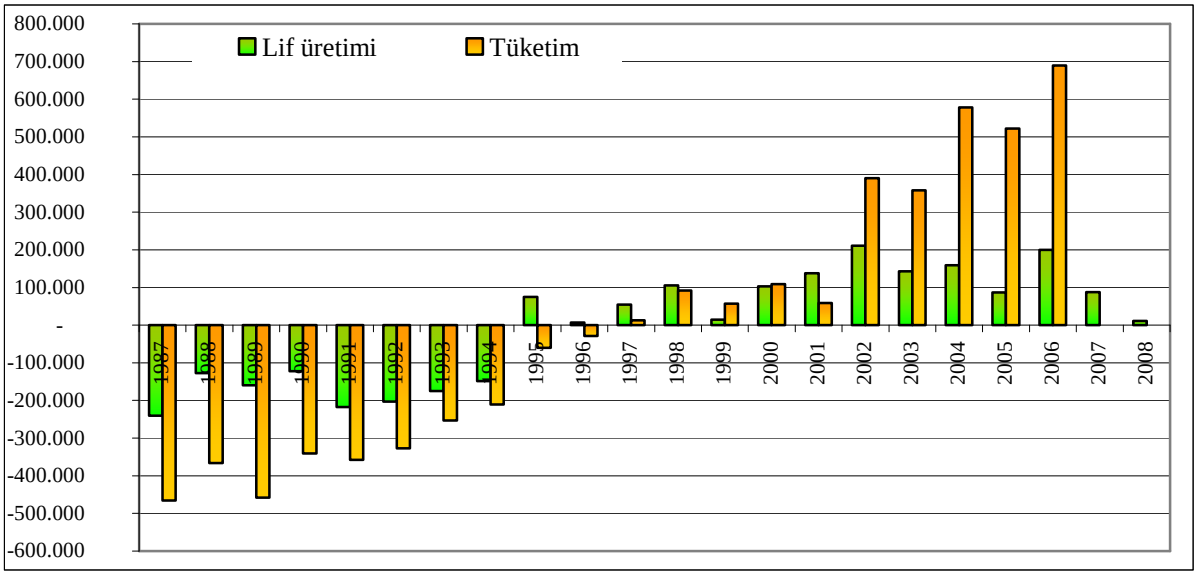

Kaynak: TUİK; TEAE Pamuk Durum Tahmin Raporları

Şekil 52 . Kütlü Pamuk Fiyatları ($/ton)

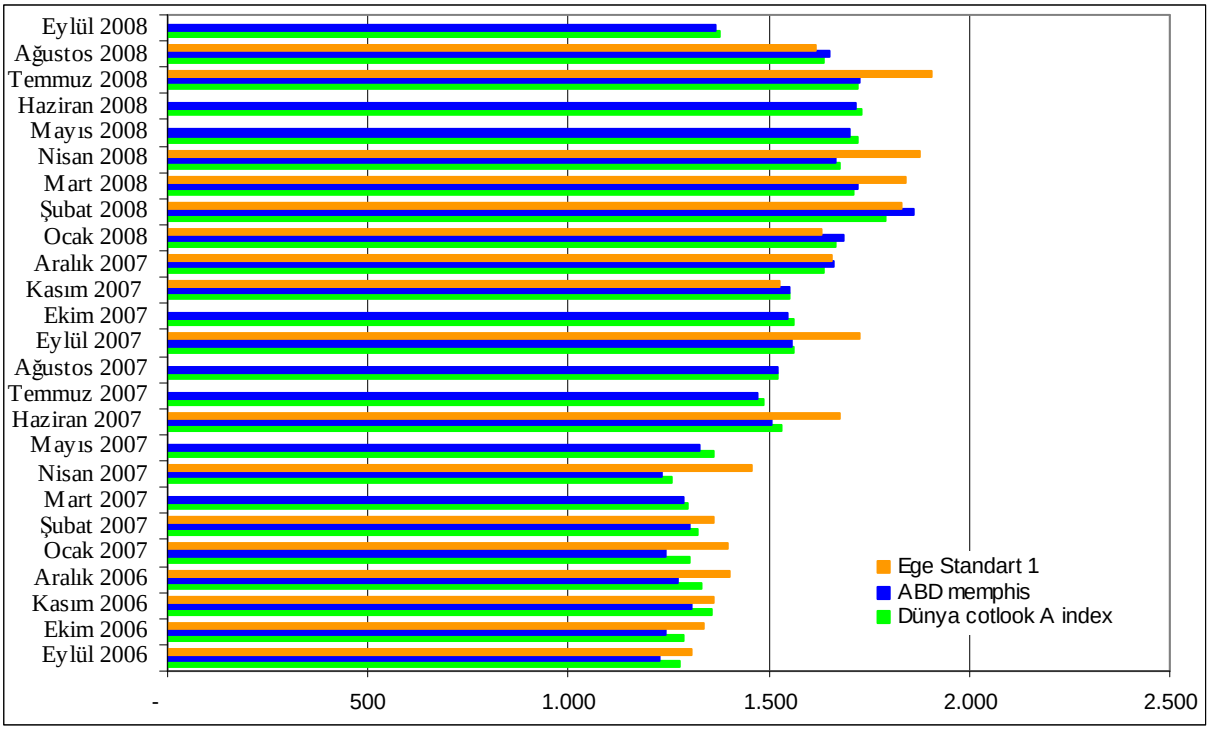

Kaynak: TUİK; http://www.itb.org.tr/TR/excel_docs/dunya_pamuk_fiyatlari.xls

Şekil 52'den de görüldüğü gibi Haziran 2007'den sonra Dünya ve Türkiye fiyatları genel olarak artış trendine girmiş, Ağustos 2008'den itibaren de fiyatlarda azalma olmuştur.

Pamuk piyasası ile ilgili dünyada çeşitli kuruluşların hazırlanmış olduğu raporlara göre son aylarda tüm piyasalarda değişkenlik hakimdir. Pamuk fiyatları Temmuz ayı sonlarından itibaren düşmeye başlamıştır. Kasım ayındaki raporlara göre Aralık 2008 ve Aralık 2009 pamuk future fiyatları yeniden revize edilmiş ve Ağustos 2008'e oranla sırasıyla %41,4 ve %36,8 oranında daha az fiyat verilmiştir. Küresel ölçekte pamuk fiyatları ise yaklaşık %30 oranında düşerek Mayıs 2007'den beri en düşük seviyesine ulaşmıştır. Dünya çapında hükümetlerin ve merkez bankalarının küresel ekonomik yavaşlamanın etkisini azaltmaya yönelik hareketleri pamuk fiyatlarındaki bu değişimi engelleyebilecektir. Örneğin Çin, Hindistan ve Pakistan hükümeti büyük çapta alım yapacaklarını açıklayarak, piyasaları canlandırmayı amaçlamışlardır. Bu gelişmelerle birlikte ulusal ve uluslararası kuruluşlar pamuk arz ve talep tahminlerini revize etmişlerdir. Bu tahminlere göre dünya ekonomisindeki yavaşlamaya

paralel olarak talebin büyük miktarda azalacağı, üretimde de bir miktar azalma olacağı, ancak talebe oranla daha düşük seyredeceği için stoklarda artış olacağı öngörülmektedir (16).

Şekil 53. Türkiye'de Mazot ve Kütlü Pamuk Fiyatları (2003= 100;1000 TL)

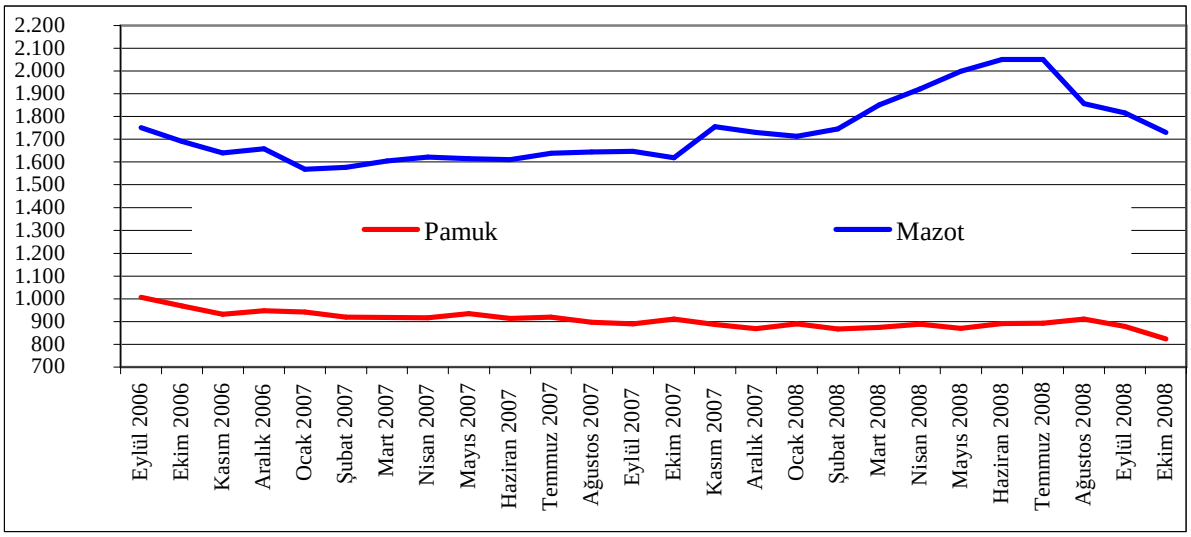

Kaynak: TUİK

Türkiye'de üretici fiyatları reel olarak Eylül 2006 – Ekim 2008 döneminde 1000 YTL/ton'dan yaklaşık 823 YTL'ye kadar gerilemiştir. Reel olarak fiyat azalması 2007 yılı Ağustos ayından başlayarak 2008 yılı Ağustos ayına kadar bir iki ay dışında 900 YTL seviyesinin altına inmiştir. Önemli bir girdi olan mazotta ise fiyat dalgalanmasının daha fazla olduğu ve özellikle 2008 yılındaki artışların üretici fiyatlarına yansımadığı Şekil 53'den görülmektedir. Bunun sonucu olarak ürün mazot paritelerinde 2006 ve 2007 yılına göre 2008 yılında negatif bir gelişme ortaya çıkmıştır (Şekil 34).

Pamuk, Türkiye için stratejik öneme sahip bir ürün olup, tekstil sanayinin ana ham maddesidir. Aynı zamanda tohumu yağ sanayinde, küspesi de hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı pamuk bitkisi, yetiştirilen yörelerin ve ülkelerin hem tarımının hem de sanayinin gelişmesine olumlu katkılar sağlamaktadır. Ayrıca pamuk iklim isteği bakımından her yerde yetiştirilemeyen bir üründür ve Türkiye bu bakımdan önemli bir avantaja sahiptir.

Pamuk talebi tekstil sanayideki gelişmelere bağlı olarak değişim göstermektedir. Şengül ve ark. tarafından 2001 yılında yapılan bir çalışmada Türkiye'de lif pamuğun fiyat talep esnekliği –0.14 bulunmuştur. Buna göre lif pamuk fiyatlarının 1 birim artması pamuk talebini 0,14 birim azaltacaktır. Ayrıca bu çalışmada pamuk ipliği sektöründe, lif pamuk ile işgücü talebi arasında tamamlayıcı bir ilişki olduğu ve bunun ekonomik düzeyini ölçen çapraz fiyat talep esnekliğinin de (işgücü – lif pamuk) –0.14 olarak bulunduğu belirtilmiştir. Bu katsayıya göre pamuk ipliği sanayinde işgücü talebi de 0,14 azalacaktır. Bu durum pamuk fiyatlarının sadece kendi talebini değil, aynı zamanda diğer faktör piyasalarını da etkilediğini göstermektedir. Bu çalışmada bulunan önemli bir diğer sonuç ise sektörde elektrik fiyatlarının 1 birim artması ile elektrik tüketiminin 0,79 ve lif pamuk talebi 0,35 azalacağıdır.

Küresel krizin tarım sektöründe en fazla etkileyeceği alt sektörlerden biri tekstil sanayidir. Çünkü hammadede %50 dışa bağımlılık bulunmaktadır ve ihracatımızın %50'sini gerçekleştirdiğimiz AB ülkeleri ise krizden etkilenmiş durumdadır. Diğer yandan dolar kurlarındaki istikrarsızlık, iç piyasadaki pazar daralması, firmalar arası rekabetin güçlü olması, maliyetlerin yükselmesi tekstil sektöründeki kırılganlığın diğer nedenleridir. Tekstil sanayinin ve pamuk üretiminin bazı bölgelerde yoğunlaşması, esas geçim kaynağı olması nedenleriyle, bölgesel olarak da önemlidir.

TÜİK'in aylık İmalat Sanayi Eğilim anketlerine göre 2008 yılı itibariyle tekstil sektöründe kapasite kullanım oranı %75 ve konfeksiyon sektöründe %80 civarındadır. 2007 yılının aynı dönemine göre kapasite kullanım oranında tekstil sektöründe %8'lik, konfeksiyon sanayinde %4'lük düşüş görülmüştür.

Yine TÜİK'in Kısa Dönem İş İstatistiklerine göre Şekil 54'den görülebileceği gibi pamuk ipliği ve pamuklu dokuma üretimi Haziran 2007den beri azalma eğilimindedir.

Şekil 54. Pamuk Sanayi Üretimi

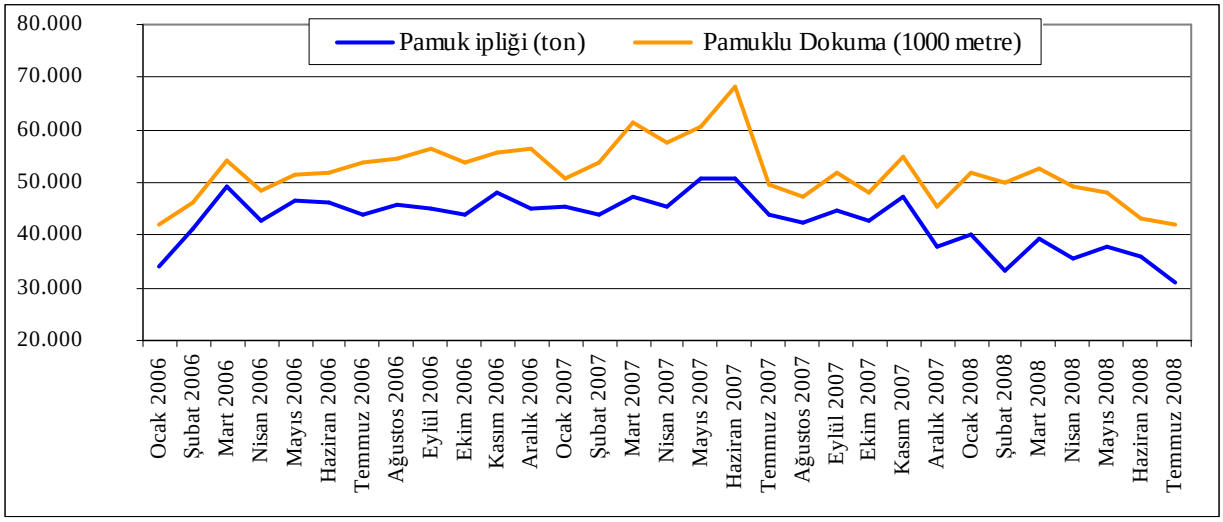

Kaynak: TUİK

Pamuk üretimi ve pamuğa dayalı sanayi Türkiye için önemli üretim faaliyetleridir. Gerek Milli Gelir, ihracat ve istihdama katkısı gerekse bölgesel kalkınmada temel araçlardan biri olması nedeniyle özel önem verilmelidir. Çünkü, pamuk, ekolojik istekleri nedeniyle sadece belirli bölgelerde yetiştirilebilmektedir. Bu bölgelerde esas geçim kaynağıdır. Tekstil ve dokuma sanayi de ülke içinde belirli bölgelerde yoğunlaşmıştır. Bu nedenle bölgesel istihdam ve kalkınma için önemlidir. Alınacak tedbirlerle krizin etkisinin azaltılması ülke ekonomisine olduğu kadar, mega şehirlere göçün engellenmesi ve bölgesel kalkınmaya da fayda sağlayacaktır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME

Ülkemiz, birçok tarımsal üründe, üretim ve ihracat açısından dünyada oldukça önemli konumdadır. Tahıl, pamuk, yaş meyve sebze, bazı kuru meyveler, fındık gibi pek çok üründe dünyada ilk on ülke arasında yada liderdir. Bu liderliğin, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında altyapısı zayıf, küçük ölçekli, girdi ve teknoloji kullanımı daha az, eğitim seviyesi daha düşük, tarıma verilen desteklerin daha az (GSMH içinde oranı Türkiye'de %3, AB'de %50) olduğu bir tarımsal yapıdan ortaya çıktığı düşünülürse, Türkiye'nin tarımsal açıdan potansiyel dev olduğunun farkına varılabilir. Tarıma verilen desteklerin artırılması, yatırımların çeşitlendirilerek çoğaltılması, ihracat potansiyelinin artırılması ve ihraç yelpazesinin genişletilmesi, gıda güvenliği ve gıda kalitesinin artırılmasına yönelik uygulamaların güçlendirilmesi durumunda gerçekten de tarımda çok daha büyük atılımların yaşanacağı söylenebilir. Elbette kriz dönemlerinde dayanıklılığı da kaydedilmiş bu başarının sürekliliğinde önemlidir.

Küresel Mali Krizin tarım sektöründe yaratacağı riskler ve fırsatlar konusunda yapmış olduğumuz bu çalışmada, buraya kadar verilen bilgiler ışığında **saptamalar, riskler ve öneriler** şunlardır:

- Ülkemiz, daha önce 1994 ve 2001 yılarında 2 kez ekonomik kriz yaşamıştır. Bu konuda oluşan tecrübeye karşın, global krizin dış kaynaklı olması, süresinin ve büyüklüğünün henüz belirli olmaması, geleceğe yönelik büyük bir belirsizlik oluşturmaktadır. Bu belirsizlik, üreticilerde, hammaddesi tarıma dayanan sanayide, tarıma girdi sağlayan iş kollarında ve tüketicilerde de hâkimdir.
- Türkiye'de tarımsal üretim, genellikle küçük aile işletmelerinde, aile işgücü istihdamı ile sürdürülmektedir. Girdi ve kredi kullanımı düşük seviyede olup işletmenin dışa bağımlılığı azdır. Bu nedenle krizden genel olarak küçük aile işletmelerinin daha az etkilenmesi

beklenmektedir. Çünkü krizle birlikte diğer sektörlerde istihdam imkânları daha da zorlaşmakta ve tarımdan başka bir alternatif bulunmamaktadır.

- Piyasalardaki olası durgunluğun temel tarımsal malların üretim ve tüketiminde çok büyük miktarlarda değişim yapması beklenmemektedir, ancak girdi maliyetlerinin artması ve ürün fiyatlarının düşmesi durumunda çiftçilerin gelir kaybında artış, bir risk faktörü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle ürün/girdi paritelerinin çiftçi aleyhine değişmemesi için tedbirler alınmalıdır. Orta ve büyük işletmelerde ise, girdi ve kredi kullanımının nispeten fazlalığı ve ürün fiyatlarındaki gerilemeler nedeniyle üretimden kaçışlar olabilir.
- Kriz, mali piyasalarda başladığı için Türkiye'de de ilk etapta kredi kullanan kesimi etkilemiştir. Çünkü belirsizlik ortamı güven seviyesini düşürmektedir. Tarıma dayalı sanayide kredi ile çalışan firmalar, kredi bulmada güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Bunu önlemek için, kredilerin geri dönüşünü sağlayacak çeşitli mali önlemler alınabilir.
- Küresel Krizin mali piyasalardan sonra etkilediği ilk sektör otomotiv ve otomotiv yan sanayi olmuştur. Tarımda ise traktör ve ekipmanları üreten firmalar, tekstil ve dokuma sanayi, hayvansal üretim yapan ve işleyen firmaların krizden en çok etkilenecek gruplar olacağı tahmin edilmektedir.
- Tarım makineleri ile tekstil ve dokuma sanayinde istihdamda azalmalar, kapasite kullanımında gerilemeler, üretimde azalmalar, stoklarda artış gibi parametreler ile kriz ilk sinyallerini vermeye başlamıştır. 2009 yılında bu seyrin sürmemesi için önlemler alınmalıdır.
- Hayvansal ürünlerde talep elastikiyeti bitkisel ürünlerden daha yüksektir. Bu nedenle krizden, hayvansal ürünler üreten ve işleyen işletmelerin daha fazla etkileneceği söylenebilir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık işletmelerinde yapısal sorunlar mevcuttur.

Hayvansal üretime verilen desteğin son yıllarda hızla artmasına rağmen özellikle çiftçilerin örgütsüz ve süt sektöründe güçlü sanayi karşısında zayıf kalmaları, piyasayı sanayicilerin şekillendirmesine fırsat vermektedir. Süt piyasasını düzenleyen bir kurumun olmaması da bunda etkendir. Tarımsal ürünler itibariyle incelendiğinde üretici/tüketici fiyat marjı açısından en dezavantajlı grubun süt üreticileri olduğu görülmektedir.

- Beyaz et üreticileri ve işleyicileri ise son yıllarda kendi sektörlerine yönelik krizlerle uğraşmışlardır. 2005 ve 2006 yıllarında çeşitli spekülasyonlar ve kuş gribi ile talepte daralmalar yaşanmış, 2007 yılında ise gıda krizi nedeniyle hammadde fiyatları artmıştır. Bu nedenle küresel mali krize zayıf bir yapı ile girmişlerdir. Beyaz ette, hammaddede dışa bağımlılığın azaltılmasına yönelik politikalar ve ihracat teşviklerin artırılması alınabilecek önlemlerdir.
- Yumurta üreticileri, yumurta piyasası açısından en güçlü dönemde krize girmişlerdir. Krizin üretim ve talebin en üst seviyede olduğu Eylül ayında çıkmış olması avantaj olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan, son yıllarda artan yumurta ihracatı ile arz fazlası dengelenmiş, yumurta üreticileri ihracata yönelerek sürdürülebilir üretim sağlamışlardır. İhracatın olmaması durumunda sektör ciddi darboğazlarla karşılaşabilir. Yumurta temel gıda maddelerinden biri olduğu için yurtiçi talepte çok büyük gerilemeler beklenmemektedir. Yurtdışı talepte ise, yumurta ihracatı yapılan ülkeler henüz krizden etkilenmediği için daralma beklenmemektedir.
- Bitkisel ürünlerden yurt içi üretimin yeterli olduğu buğday ve şeker gibi ürünlerde kuraklık, girdi fiyatları ve enerji politikaları gelecekte piyasalar açısından belirleyici faktörler olacaktır. Dışa bağımlılığın fazla olduğu çeltik, ayçiçeği, soya ve pamukta ise dış piyasalardaki gelişmeler ve tüketim davranışlarındaki değişim etkili olacaktır. Mısırda daha önceki yıllarda ithalat önemli iken son yıllarda ihtiyacı karşılayacak üretim miktarına ulaşılmıştır. Bunun devamı halinde mısırda da dış piyasaların önemi azalacaktır.

- Kriz dönemlerinde temel ürünlerde kendine yeterlilik önemlidir. Bununla beraber, Türkiye'nin, küreselleşen ve ticaretin giderek serbestleştiği dünyada, tarımsal ürünler açısından vizyonu artık kendi kendine yeterlilik değil, dünya piyasalarında liderlik olmalıdır. Bu amaçla, halihazırda üretimde ve/veya ihracatta lider olduğu ürünlerde sürdürülebilirlik ve piyasa hakimiyeti (fındık, kayısı, incir, bazı baklagiller vb) nin yanı sıra, potansiyel geleceği olan ürünlerde (organik ürünler vb), kalitede, işlenmiş ürünlerde liderlik (markalaşma, ürün çeşitliliği vb) sağlamalı, politikalarını buna göre yapılandırmalıdır.

Küresel mali kriz süreci, tarımda bazı **önemli konuları** tekrar hatırlatmıştır;

- Özellikle temel ürünlerde (buğday, mısır, ayçiçeği, pamuk gibi) geleceğe yönelik projeksiyonlar, planlamalar ve eylem planları oluşturmanın önemi belirmiştir.
- Kriz, temel ürünlerde yurt içi üretimde yeterliliğin önemini bir kez daha hatırlatmıştır.
- Dışa bağımlılığın fazla olduğu ürünlerde ikame edilebilir ürünlerin önemini artırmıştır.
- Enerji tarımının önemini kavrama ve gelecekle ilgili stratejilerin belirlenmesi konusunda ortaya çıkabilecek yeni fırsatları değerlendirme olanağı belirmiştir.

Krizin yaratabileceği **fırsatlar** ise aşağıdaki gibi özetlenebilir;

- Son on yıllık dönemde kaydedilmiş %9,3'lük, %6,6'lık büyümeler ile (Şekil 4) tarım kalkınmada pay almıştır. Ayrıca nüfusumuzun %30'unu oluşturan ve istihdamın %26'sını kapsayan (TÜİK 2008) tarım sektörü, diğer sektörlerin tüketicisi olması açısından ekonomiyi talep yönünden canlandırmaktadır. Durgunluk dönemlerinde tarımda bu yönde talep canlanması krizi fırsata dönüştürebilir.

- Krizin 2009 yılında dünyada tüm ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de büyümede gerileme yaşatacağı tahmin edilmektedir. Tarım sektörünün diğer sektörlere oranla kırılganlığının daha az olduğu düşünülürse, tarımda kaydedilecek büyüme bu gerilemeyi yavaşlatabilir.

Bu değerlendirmeler ışığında, diğer sektörlerden farklı yapısıyla tarım, krizden nispeten daha az etkilenecektir ve alınacak önlemlerle genel ekonomi içindeki gerilemeyi pozitif hale dönüştürebilecektir.

Türkiye tarım sektörü, ABD'ye ve AB'ye oranla küçük ölçekli tarım işletmelerinden elde edilen ürünlerle dünya liderliğinde söz sahibidir. Bu süreçteki işlevi, yalnızca kriz dönemlerindeki gerilemeyi azaltma değil, aynı zamanda tarımsal yapısının güçlendirilmesi, ürünler itibariyle etkin piyasa sisteminin kurulması, eğitim düzeyinin arttırılması gibi iyileştirmelerle, kalkınmanın domino taşı olmalıdır.

Kaynaklar

(1) IMF 2008, World Economic Outlook, www.imf.org

(2) OECD 2008. Financial Crisis and the economy http://www.oecdobserver.org/

(3) Anonim 2008a http://news.bbc.co.uk/1/hi/business/7654647.stm

(4) Anonim 2008b www.ekonews.com

(5) EC 2008. Economic Forecast Autumn 2008, European Commision, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Brussel, p.29.

(6) TEAE 2006, Ekonomik Göstergelerle Tarım 2006, TEAE Yayın No: 150, Ankara.

(7) TEAE 2007, Ekonomik Göstergelerle Tarım 2006, TEAE Yayın No: 167, Ankara.

(8) TEAE 2008, Rakamlarla Tarım Sektörü, TEAE, Ankara.

(9) Dellal, İ. 2008.Küresel İklim değişikliği ve Enerji Kıskacında Tarım, İhracatı Geliştirme ve Etüt Merkezi, İGEME-Bakış Dergisi, Sayı:35, Ankara.

(10) BYSD; http://bysd.org.tr/toplanti/2.ppt?phpMyAdmin=siO9jpI5wRRzkUEBDNHGw5iHyb8#263,7, Slayt 7 (pamuk yağı üretimleri)

(11) http://www.zuckerwirtschaft.de/2_3_1.html (09.11.2008)

(12) Anonim 2008. Dünya AB ve Türkiye'de Şeker Sektörü ve Pankobirlik, Pankobirlik Sektör Raporu, AB Etki Analiz Çalıştayı, 9-12 Nisan 2008, Kuşadası-Aydın.

(13) Anonim 2004. FAO Trade Policy Technical Notes, No.6 Sugar: the impact of reforms to sugar sector policies a guide to contemporary analyses, Rome on 5-6 August 2004.

(14) http://www.zmp.de/agrarmarkt/milch/2008_11_13_Milcherzeuger_EU.asp (18.11.2008)

(15)http://www.zmp.de/presse/agrarwoche/marktgrafik/2008_11_10_zmpmarktgrafik_346_WeltMilchBilanz.asp

(16) http://www.cottoninc.com/MarketInformation/MonthlyEconomicLetter/#wcbs (26.11.2008)

(17) www.oecd.org OECD-FAO Agricultural Outlook 2008-2017 - OECD © 2008 - ISBN 9789264045903 (09.11.2008)

(18) www.agrarheute.com

(19) http://www.lz-net.de/lzreport/eudaten/pages/protected/docs/lzr07738.xls (14.11.2008)

(20) http://www.lz-net.de/lzreport/eudaten/pages/protected/docs/lzr07740.xls (14.11.2008)

(21) Yum-Bir 2008. Yumurta Tavukçuluğu Verileri, Yumurta üreticileri Merkez Birliği.

(22) Marktbericht der Agrarmarkt Austria, Eier und Geflügel 45. Woche 45. Ausgabe 2008, s.11-12

(23) Marktbericht der Agrarmarkt Austria, Eier und Geflügel 51.52. Woche 51.52 Ausgabe 2008, s.10-11
(24) Şengül, H., Koç, A., Akyıl,N., Bayaner, A., Fullae, F., 2001. Türkiye'de Pamuk Pazarı: Gelecekteki Talebi Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi, TEAE Yayın No: 49, Ankara.
(25) Pamuk Durum Tahmin Raporları (TEAE Değişik Yıllar)
(26) TEAE 2008. Türkiye'nin AB'ne Uyum Sürecinde Olası Gelişmelerin Önemli Tarım Ürünleri Üzerine Ekonomik Etkilerinin Analizi (TÜBİTAK Projesi).
(27) Keskin, G., 2005. AB'de Şeker Politikasındaki Değişiklikler, Bioethanol Üretiminin Önemi ve Türkiye, Ege Akademik Bakış, İktisadi İdari ve Siyasal Bilimler Dergisi,Cilt 5, Sayı :1-2, İzmir.
(28) http://www.lab-biokraftstoffe.de/Zahlen_2008.html 10 Kasım 2008
(29) http://www.rohstoff-welt.de/news/artikel.php?sid=9169 (12.11.2008)
(30) http://www.fao.org/docrep/011/ai474e/ai474e07.htm
(31)http:// www.tuik.gov.tr
(32)http://www.mdcdatum.org.uk
(33) http://www.cotton.org
(34) http://www.fao.org